

2 BUDOVÁNÍ STŘEDOVĚKÉ MONARCHIE (895–1301)

Avšak v témže roce skončil ve stepi relativní klid, což mělo pro Maďary zásadní důsledky. Silná vlna dalších turkických národů hrnoucích se z východu přinutila Pečeněhy, kteří nyní kočovali mezi Uralem a Volhou a ve druhé polovině 9. století údajně vedli dvě „vátky“ s Maďary, aby překročili Don – což velice uvítal car Symeon, jenž s nimi ihned uzavřel spojenectví proti Maďarům. Nyní Pečeněhové, dvojnásob motivovaní, napadli Maďary, kteří, sevřeni ze dvou stran nepřáteli, se neprodleně vydali hledat na západ nové domovy.

„Před šípy Maďarů ochraňuj nás, ó Bože“ – tak se prý v 10. století modlili hrůzou ochromení obyvatelé západní Evropy, kteří se již nemohli pamatovat na poslední nomádské invaze a jejichž kroniky popisovaly obdobné výpravy jejich vlastních gótských, franckých nebo langobardských předků jako sérii hrdinských činů. Nejnápadnějším rysem těchto nejposlednějších přistěhovalců na periferii Západu byla jejich zuřivá bojovnost, projevující se jednak v rychlosti, s níž zabrali svou novou sídlištní oblast, jednak zkázou, kterou kolem sebe při svých nájezdech šířili, což nebylo zrovna nejlepším příslibem, že se přizpůsobí řádu, jenž se na kontinentě začal rýsovat. Avšak kdyby byli Maďari jenom dalšími z řady nomádských nájezdníků, jejichž síla spočívala pouze ve schopnosti překvapit své civilizované sousedy a zmocnit se jejich majetku, sotva by unikli osudu svých předchůdců v této oblasti a ostatních stepních národů, které byly pokaždé absorbovány svými civilizovanějšími sousedy anebo beze stopy zmizeli. Viděli jsme již, jak Avaři navzdory své početní síle a úsilí přizpůsobit se nové situaci, v níž mohli čím dál obtížněji zachovávat své staré zvyky, nakonec neuspěli. Pravda, několik nepředvídaných historických faktorů napomohlo Maďarům přežít – především jiná mezinárodní konstelace a formát jejich vůdčích osobností. Nicméně obraz Maďarů vsugerovaný onou zoufalou modlitbou není nepravdivý, leč poněkud povrchní, neboť prvních sto let jejich přítomnosti v Karpatské kotlině bylo v podstatě obdobím rozvíjení tendencí vlastních maďarské společnosti již před výbojem, což mělo za následek, že se nakonec dokázali, byť s jistými obtížemi, přizpůsobit novým poměrům.

Šípy a rádla Maďarů: zábor, nájezdy a usazení

Maďarský zábor Karpatské kotliny souvisel s pozdní neboli „malou“ migrací stepních národů, které se dosud rychle přemísťovaly do značně vzdálených oblastí. Stát perských Sámánovců, založený roku 874 jako vazal bagdátských Abbásovců jižně od Aralského jezera s hlavním městem Bucharou, se brzy stal nezávislou středoasijskou mocností. Pod tlakem jeho emíra Ismáíla ibn Ahmeda, jenž v roce 893 zahájil rozsáhlé tažení proti nomádským „Turkům“, se národ Užů hnul na západ a ztrátu svého dobytka si vynahradil trestnou výpravou proti oněm Pečeněhům, kteří tehdy kočovali východně od Volhy a byli pověstní svými znamenitými stády. Nyní Pečeněhové překročili Volhu k nelihosti Maďarů v Atelkuzu (*Etelköz*, *Etel-Küzü* = mezi řekami), jejichž válečníci se čím dál více angažovali v boji byzantské říše s Bulhary.

Když roku 894 Maďaři poprvé porazili vojska cara Symeona, dostali jejich vůdce jinou nabídku, tentokrát od knížete Svatopluka z Velké Moravy, jejíž statut nezávislé mocnosti v Karpatské kotlině byl ohrožován francko-bulharským spojenectvím. Podle pověsti prý Maďaři získali od Svatopluka jeho zemi symbolickým směnným aktem: za trochu prsti, vody a trávy jakožto symbolů samotné země měl Svatopluk dostat osedlaného bělouše. Moravský kníže tuto „smlouvu“ údajně odmítl a když potom prchal před Maďary, utonul v Dunaji. Okolnosti Svatoplukovy smrti v roce 894 byly ve skutečnosti mnohem prozaičtější, moravský vládce zesnul přirozenou smrtí, nicméně maďarská pověst pouze popisuje obecný pohanský obřad uzavírání smlouvy; ve skutečnosti byli maďarští nájezdníci v témže roce Svatoplukem vybidnuti pouze k vyplnění Panonie. Avšak teprve na jaře 895 hlavní maďarské síly přešly Vereckým průsmykem Karpaty a jejich počáteční úspěchy přinutily podunajské mocnosti k zastavení nepřátelství. Frankové a Moravané rychle uzavřeli mír, zatímco Symeon, jenž se spojil s Pečeněhy, otálel s dojednáním míru s Byzancí.

Se vši pravděpodobností nebylo maďarské tažení v roce 895 zamýšleno jako pouhá kořistná výprava, ale jako předem promyšlený výboj, jenž měl připravit půdu pro trvalé osídlení. Na to poukazuje i skutečnost, že maďarští bojovníci byli tentokrát, na rozdíl od dřívějších nebo pozdějších výprav, vedeni svým nejvyšším vojenským vůdcem neboli *gyulou*, Árpádem. Jakožto nositel jedné ze dvou hlavních hodností, na nichž byl pravděpodobně založen systém vlády dvou králů, je Árpád také jednou z prvních postav maďarské historie, jejíž jméno se dochovalo až po naše časy, zejména v dílech dvou byzantských císařů, ve *Vojenské taktice* (asi 904–912) Lva VI. Moudrého a *O správě říše* (asi 948–952)

Konstantina VII. Porfyrogenneta, dále ve *Světové kronice* (asi 908) průmského opata Regina a v různých arabských pramenech. K dalším patří Kurszán, *kende* (respektive *kündü*), nominální vládce svazu sedmi maďarských kmenů, a různí nositelé třetí hodnosti, *harka*, tj. další velitel; Árpádův syn Levente, jenž vedl maďarské síly proti Bulharům, a Álmos, Árpádův otec, který byl podle všeho dřívějším nositelem jedné ze dvou hlavních hodností a zemřel krátce před usazením maďarských kmenů v Panonii. Buď byl obětován poté, co přestal vykonávat svůj úřad, což byl osud nominálních králů podle chazarské tradice, nebo si vzal sám život, protože nedokázal ochránit svůj lid, který bojovníci zanechali v Atelkuzu na pospas Pečeněhům. Ostatně prvním písemně zaznamenaným nanejvýš ironickým

faktem maďarské historie je, že slavné dobytí historické vlasti Árpádovými bojovníky je spojeno s tragickým útekem prostého atelkuzského lidu do Sedmihradska.

Silně ideologicky zabarvená kronika *Gesta Hungarorum* neznámého klerika, tzv. Anonyma, popisuje 300 let po zmíněných událostech skvělá vítězství Maďarů nad fiktivními vůdci „zde objevených“ národů, nad Řeky, Valachy (tj. Rumuny), Chazary, Kumány a dalšími, avšak to již promítá status quo 12. století do století devátého. Ve skutečnosti Maďaři naráželi na odpor jen velice zřídka, neboť většina Karpatské kotliny tvořila pomezí mezi franckou, velkomoravskou a bulharskou říší a byla vlastně zemí nikoho. Sedmihradsko s údolím řeky Maruše (Maros), pohraniční oblast bulharské říše, bylo zřejmě prvním územím za karpatským obloukem, kde se Maďaři uchytili a kde si podle pověsti každý z jejich sedmi náčelníků vybudoval hliněný „hrad“ (zde prý má původ jeho německé jméno *Siebenbürgen*, „sedm hradů“). Avšak několik dalších let bylo zřejmě poznamenáno spory mezi náčelníky, nejspíše kvůli neúspěšným bojům s Pečeněhy, při nichž přišli o dobytek, a také kvůli záborům dalšího území. Proto Maďaři nerozšířili svou moc za Dunaj až do roku 899, kdy je Arnulf, nyní již císař, vyzval, aby mu pomohli v boji proti jeho soku, italskému králi Berengarovi, jenž rovněž usiloval o císařskou korunu. Tak začal první maďarský nájezd na Západ. Vojsko o síle asi 5000 mužů, pravděpodobně vedené jedním z Árpádových synů, bylo odraženo od Benátek, ale slavně zvítězilo nad Berengarem u řeky Brenty. Vedle kořisti Maďaři ještě získali zkušenosti o politických poměrech na územích, která se měla stát v následujícím půlstoletí cílem jejich nájezdů, a objevili nejkratší přístupové cesty k nim. Využili zmatku, jenž ve východofrancké říši zavládl po Arnulfově smrti koncem roku 899, a při svém návratu se během roku 900 celkem snadno zmocnili Panonie včetně území v Podunají ležícím západně od něho, které dnes patří k Rakousku a po roce 906 stejný osud připravili Velké Moravě. Když v důsledku bavorské intriky zemřeli roku 904 Kurszán a v roce 907 Árpád, byl již ukončen nový geografický rámec maďarského osídlení, ze všech stran chráněný širokým pásem neobydlené země, tzv. *gyep*.

O vnitřních poměrech v tomto období chudém na písemné prameny lze s určitou jistotou říci několik věcí. Maďarská společnost byla dosud založena na pokrevním příbuzenství a rodovém zřízení; několik rodů tvořilo vojenskou kmenovou organizaci, charakterizovanou určitými vyzklostmi, dialektem a dalšími znaky stejně jako jistými příbuzenskými svazky. Středověká šlechta se později vydávala za potomky údajně 108 rodů – vojenských předáků a dobytých země – a odvozovala od nich svou moc. O procesu záboru dalšího území a jeho rozdělování toho zatím příliš nevíme a vedou se o něm četné spory. Zdá se, že byl pozvolný a že v průběhu sedmi či osmi let výbojů si každý ze sedmi kmenů zabral území v Sedmihradsku, ve Velké nížině a v Podunají. Na to poukazuje i skutečnost, že jména kmenů (*Nyék*, *Megyer*, *Kürt-Gyarmat* – původně asi dvou samostatných kmenů, *Tarján*, *Jen*, *Kér*, *Keszi*), zachovaná v pozdějších místních jménech, jsou roztroušena po celé Karpatské kotlině.

Po obsazení celého území zabrali dva vládcové centrální oblast podél Dunaje; později přešly knížecí titul i moc stejně jako celá tato oblast do dědičného

Maďarský zdobený toulec na šípy, 10. století

Iržení Árpádovců. Přestože nejvyšší vládce neměl toto území zdaleka pevně pod kontrolou, podařilo se Árpádovi založit dominantní postavení svého rodu na pouhé velikosti knížecích držav. Nicméně každý kmenový náčelník neboli *úr* vládl jako kníže na území (*úrság*) osídleném jeho lidem (srovnej *ország*, maďarsky „země“). *Gyula*, po knížeti nejvýše postavený hodnostář, vládl zcela nezávisle v Sedmihradsku, stejně jako *harka* v západním Podunají. Náčelníkům kmenů byli podřízeni předáci rodů (*fő*) a „bohatí“ (*bőség*), tvořící vojenskou aristokracii, která se účastnila tažení s bojovníky druhého řádu, později označovanými jako „nevolníci“ (*jobbágy*). Tyto skupiny představovaly asi jenom pětinu všech Maďarů usazených v Karpatské kotlině. Ostatní příslušeli k vrstvě služebníků či „chudých“ (*ínség*), k otrokům nebo také k řemeslníkům, vykonávajícím různé práce, hlavně pro elitu, jak vyplývá z jejich obecného pojmenování „muži ode dvora“ (*udvarnok*). Ti žili v samosprávných komunitách a těšili se jisté nezávislosti; jednalo se hlavně o tesaře, hrnčíře, kováře, bednáře, kožešníky. Obdoby těchto řemeslnických vesnic existovaly v sousedních slovanských zemích, například v Polsku a Čechách, ale i v Karpatské kotlině, z nichž mnohé zřejmě byly slovanského původu. V zemi rovněž žil menší počet Arabů, některé z nich náčelníci usadili u přívozů a pověřili je výběrem převozného, jiní se věnovali dálkovému obchodu a zásobovali elitu luxusním zbožím. Pouze tato nepočtená elita přebývala se svými rodinami a otroky v samostatných sídlech ve zcela přepychových poměrech. Prostí válečníci žili na vesnicích, stejně jako zbytek populace. Její celkový počet se odhaduje na 300 000–600 000 osob, z toho asi 100 000–400 000 bylo Maďarů, přičemž vyšší čísla se dnes zpravidla považují za pravděpodobnější.

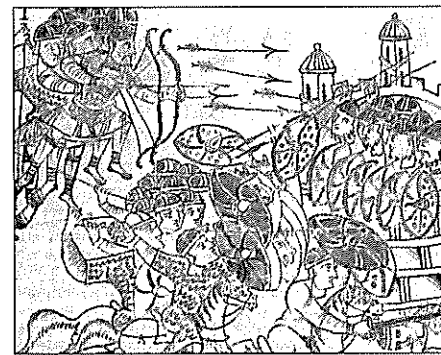
Ačkoliv se tehdejší geografické a zejména hydrografické podmínky Karpatské kotliny výrazně lišily od dnešních a rozsáhlé oblasti v poříčních nížinách byly po většinu roku zaplaveny nebo proměněny v bažiny, hodila se pro polonómácký způsob života, jaký Maďaři vedli v Atelkuzu. Podle arabských pramenů z konce 9. století se Maďaři na zimu stahovali do svých trvalých sídlišť či vesnic v říčních údolích, vybudovaných zejména při ústích řek. Než zjara vyrazili znovu na pastviny, které se obvykle rozprostíraly podél horních toků řek, oseli rozsáhlé plochy obdělávané půdy přilehlé k jejich obydlím. Přes léto pásli dobytek a na podzim se vraceli do svých zimovišť, aby sklídili úrodu.

Při přesunech podél toků řek překonávali přinejmenším kmenoví náčelníci a předáci rodů se svými družinami zřejmě dosti značné vzdálenosti, a to i po usazení v nové domovině. Nicméně prostý lid si v době záboru přivykl na poruhy a zvyklosti usedlého způsobu života. Oblíbenými plodinami maďarských zemědělců byly pšenice a žito, jinak pěstovali také ječmen a proso; věnovali se vinařství a pěstování chmele, z něhož vařili pivo, a jejich hlavní užitkovou plodinou bylo konopí. Věnovali se i řemeslům, zejména kovářství a sedlářství, která dokonale přizpůsobili podmínkám nomádského způsobu života. Od místního slovanského obyvatelstva, jež bylo zčásti podřízeno západním (franckým) strukturám a poměrně rychle se asimilovalo v maďarském prostředí, se naučili pěstovat zeleninu a len a vůbec ony plodiny, jejichž produkce se obešla bez použití zvířecí síly. To mělo za následek, že v době, kdy tradiční loupeživé nájezdy do sousedních a vzdálenějších jižních a západních zemí již nebyly mož-

né, mohla se nejenom vojenská aristokracie, ale vlastně celá maďarská společnost spolehnout na vnitřní zdroje, bez nichž by, jak se nakonec ukázalo, nepřežila.

Nepochybně se jednalo o proces trvajících několik desetiletí. Zatím však ona úděsná modlitba z počátku kapitoly vyjadřovala víc než pouhé zrnko historické pravdy. Loupeživé nájezdy – v obecné maďarské mytologii již od dob romantické nacionalistické historiografie 19. století eufemisticky a s jistou chvástavostí prezentované jako „dobrodružství“ – se všemi svými požáry, znásilňování, krutostmi a masakry nebyly prováděny podle nějakého konsistentního plánu „zahraniční politiky“, ale jediné za účelem drancování. Nicméně v tehdejší době nebyly ničím neobvyklým: Maďaři se chovali stejně jako Gótové, Vandalové a Frankové ve 4. a 5. století, Langobardi a Avari v 6. a 7., Normané v 9. a 10. nebo jako Mongolové ve 13. století. Současně lze poukázat i na skutečnost, že údajně mnohem civilizovanější současníci Maďarů, – Frankové a Moravané stejně jako o něco později rovněž německá knížata – si vzájemně plenili své země obdobným způsobem a že při tom ke škodě svých nepřátel velice rádi používali výkonnou maďarskou lehkou jízdu (stejným způsobem Byzanc po celou svou tisíciletou historii využívala svých nomádských, ať už skythských, chazarských či pečeněžských sousedů). Konečně maďarští nájezdníci nereprezentovali zcela svou společnost v jiném smyslu, neboť těchto výprav se účastnili pouze aristokraté a bojovníci, tedy nepatrná menšina národa. Celkově tuto vrstvu zřejmě netvořilo více než 20 000 dospělých mužů (bez rodinných příslušníků); kromě toho se nájezdů zpravidla neúčastnil celý kmenový svaz, nýbrž každý rok pouze jeden nebo dva kmeny, které někdy dokonce zaútočily výše směry najednou. Úspěch jim dlouho zaručovala kombinace mnoha faktorů. Skvělé jezdecké a lučištnické umění těchto jízdních nomádů stejně jako jejich zvláštní strategie byly podrobně popsány byzantským císařem Lvem Moudrým: bleskový útok následovaný předstíraným ústupem s cílem obklíčit nepřítele a zničit ho záplavou šípů a v boji zblízka. Přesto by účinek maďarských nájezdů nemusel být tak zničující, kdyby současně nevládla anarchie v karolinských nástupnických státech a Byzanc nezápasila zoufale s arabskými a bulharskými útoky.

Proto mohli Maďaři vypalovat a drancovat města a vesnice i v tak vzdálených zemích, jako byly Kastilie a umajjovský kalífát ve Španělsku, Burgundsko ve Francii a Apulie v jižní Itálii, ačkoli k jejich nejčastějším cílům patřily Německo, severní Itálie a Byzanc. Podle osvědčené praxe turkických nomádů plenili Maďaři určité území tak dlouho, až jeho vládce přinutili vykoupit si dočasný mír ročním tributem. Jediná významná protiofenziva západních vládců v počátečním období, podniknutá v roce 907 bavorským

Maďarští nájezdníci bojují s bavorským vojskem

vládcem, skončila naprostým fiaskem a porážkou u Bratislavy. Avšak první problémy nastaly již po nástupu mocného saského vévody Jindřicha I. Ptáčníka na římský trůn. V roce 924 si Jindřich Maďary zavázal každoročním tributem k devítiletému míru, jehož využil k posílení a reorganizaci těžké jízdy. Roku 933 odmítl tribut obnovit a jeho vojsko se v bitvě na řece Riade u Merseburku střetlo s obávanými Maďary a poprvé je rozdrtilo; hlavní ztrátou pro ně však nebyla samotná vojenská porážka, ale definitivní odmítnutí tributu, což znamenalo konec nejláhobytnějšího období maďarského knížectví. Potom se jejich nájezdy soustředily na jižní Německo, avšak jakmile Jindřichův syn Ota I. Veliký upevnil královskou moc v celém Německu, byli Maďari znovu několikrát poraženi. V roce 951 bavorský vévoda Jindřich, mladší bratr Otův, vyplnil Panonii a porazil maďarské oddíly v severní Itálii. Bitva u Augsburgu čili na Lešském poli svedená v roce 955, v níž bylo na hlavu poraženo vojsko vedené *barkou* Bulcsúem a dvěma dalšími vojevůdci, Lélem (Lehelem) a Súrem, znamenala definitivní tečku za nájezdy na západ. Po této katastrofě se hlavními cíli maďarských nájezdů staly Balkán a Byzanc, odkud také po tažení v roce 934 dostávali pravidelný tribut. Proto nebyly výpravy na jih tak zhoubné a pravidelné jako do Německa a zaměřily se především na vymáhání dalších plateb. Jkončila je v roce 970 bitva u Arkadiopole, v níž spojené síly Maďarů a kyjevského knížete Svjatoslava, jenž se tehdy pokoušel uchytit na Balkáně, byly poraženy byzantským vojskem.

Bitva na Lešském poli v roce 955 se zpravidla považuje za přelom v evropské a maďarské historii: má se za to, že ukončila ohrožování civilizovaného Západu barbarskými, přinutila maďarskou společnost vyměnit nomádský způsob života za usedlý a pohanské obyčeje za křesťanství, aby se pak mohla zařadit do společnosti křesťanských národů. Dnes by již mělo být zřejmé, že význam tohoto láta a celé události je v nejednom ohledu spíše symbolický než skutečný. Tento „přelom“ neznamenal žádnou radikální změnu, ale nicméně napomohl k rozpuštění již existujících tendencí; nejednalo se o záležitost jednoho roku, ale celé druhé poloviny 10. století, přičemž se neomezil na Karpatskou kotlinu a její vztahy k ostatní Evropě, ale postihl celou periferní oblast kontinentu severně a východně od Labe a Dunaje.

Po skončení výbojů Karla Velikého se podél těchto řek postupně stabilizovala hranice západního světa, v němž se už začínaly rýsovat základní kontury středověké společnosti. Vzhledem k tomu, že ve své podstatě spočívala na barbarském principu dědičné nerovnosti, bylo jejím nejvýraznějším rysem nové omezení této nerovnosti: již se nedělila na svobodné a nesvobodné, ale – protože nyní pozemkový majetek (*feudum*) a vztah k němu určovaly místo každého člověka v nové společnosti – na šlechtice a rolníky, na ty, kdo půdu vlastnili, a na ty, kdo na ní pracovali. Příslušnost k družině kmenového náčelníka a od 11. století lenní zřízení umožňovalo obyčejnému svobodnému bojovníkovi uchovávat si osobní nezávislost, někdy i dosáhnout vyššího postavení nebo například upadnout mezi nesvobodné. Za to, že přísahal sloužit svému pánu v obraně i radou, získal vazal půdu k pokrytí základních potřeb k novému způsobu válčení. Představa šlechtice začala být spojována s obrazem těžce ozbrojeného rytíře v brnění na ušlechtilém koni, doprovázeného několika štítonoši.

Vazalství vytvořilo zřetelně hierarchicky strukturovanou politickou organizaci s králem a „velkými vazaly“ – vévody a hrabaty, biskupy a arcibiskupy – na její špici, v níž však ve vztahu přímé subordinace byly pouze bezprostředně na sebe navazující vrstvy.

Tak jako vazalství určovalo vztahy mezi elitou, upravovalo poddanství vztahy mezi pozemkovými šlechtici a jejich poddanými, převážně rolníky, kteří podléhali šlechtické jurisdikci a za užívání půdy museli vykonávat služby a odvádět dávky, ale část úrody jim zůstávala. Ačkoli šlechtici byli v podstatě potomky vojenské aristokracie, která si podmanila zemi, a rolníci zase potomky jejich poddaných, a ačkoli příbuzenské svazky zůstaly nesmírně důležité jako organizační princip společnosti, byl systém pokrevního příbuzenství nahrazen čím dál složitějším systémem teritoriální vlády, do něhož byly zakomponovány světské i mnišské verze latinského křesťanství.

V době, kdy polonomádští Maďari pronikli na periferii oblasti určované těmito strukturami, byly již nejenom plně rozvinuty, ale procházely také svou první vážnou krizí v důsledku oslabení královské moci a vzestupu mocných vazalů, rivality mezi římským papežem a konstantinopolským patriarchou (neboli mezi západní a východní koncepcí křesťanství) a prudkého nárůstu nejruznějších mnišských řeholí. Avšak v polovině 10. století vybledl Západ a jeho struktury z chaosu. Konflikt mezi Římem a Byzancí byl sice definitivně vyřešen teprve rozkoem v roce 1054, ale reforma benediktinského mnišství, podporovaná obrozením vzdělanosti, tzv. „otonskou renesancí“, a politické reformy, které v roce 962 vedly k obnově západního císařství, měly za následek, že západní feudální společnost znovu dosáhla svého dynamického rozvoje a vyzvala k následování své severní a východní sousedy.

Některí, i když zdaleka ne všichni, byli schopni poměrně rychle odpovědět. Ti, kteří tak neučinili, buď zanikli, nebo se na dlouhou dobu dostali do područí cizích vládců. V případě oněch národů, které již byly do jisté míry připraveny přijmout nové organizační struktury státní moci a některou verzí křesťanství prostřednictvím jednoho z pohanských náčelníků, jenž tímto počinem eliminoval své soupeře, a dokázaly ubránit nově nabytou samostatnost vůči cizí hrozbě, se jednalo o relativně snadný proces. Na Balkáně v 9. a na Kyjevské Rusi koncem 10. století tento proces proběhl pod patronací Byzance, v prvním případě měl oporu v pevné knížecí vládě bulharských chánů a ve druhém se o jeho zdar postarala novgorodská knížata varjažského (normanského) původu. Stejný proces proběhl pod záštitou západního křesťanství v první polovině 10. století v Čechách v době vlády knížete Václava a jeho nástupců, v druhé polovině století pak mezi Normany a v Polsku za vlády knížete Měška I. a jeho nástupců. Jak z geografických, tak politických důvodů se Maďarům zpočátku nabízely obě možnosti.

Zdá se, že první vážné kroky směřující ke stabilizaci vnitřních poměrů položením základů pevné územní organizace a k nenásilnému přizpůsobení křesťanskému okolí byly podniknuty kolem roku 950 za vlády Árpádova vnuka knížete Fajsa (Falicsiho). V této době skýtala opevněná knížecí hradiště ochranu jednak proti nepřátelům domácím kmenovým náčelníkům, jednak proti vnějším nepřátelům. Vzhledem k tomu, že maďarsko-německé vztahy (prak-

icky totožné se vztahy maďarsko-západními) byly v polovině 10. století na bo-
lu mrazu, nemohli Maďaři od Říma očekávat vyslání křesťanské mise a obráti-
í se proto na Byzanc, s níž udržovali přece jenom lepší vztahy. Diplomatické
kontakty s cařihradským dvorem byly stejně staré jako maďarská přítomnost
v této oblasti: po tažení z roku 934 následovalo devítileté příměří a po demon-
straci síly v roce 943 dalších pět let míru, v roce 948 konvertoval k východnímu
křesťanství Bulcsú a krátce po něm i *gyula*, jenž ve svých državách u řeky Tisy
rovněž přijal řecké misionáře.

Avšak v roce 957 také byzantský císař Konstantin VII. zrušil platbu ročního
řibutu Maďarům, asi zde zapracovala otonská diplomacie. Německý král, jenž
se brzy měl stát západním římským císařem, nenapodobil protiavarskou poli-
tiku svého velkého předchůdce Karla Velikého a místo aby usiloval o vyhlazení
svých polonomádkých sousedů, hodlal z nich učinit vazaly, čehož mohl do-
sáhnout jejich christianizací. V roce 956 zřejmě přesvědčil Konstantinovy vy-
slance o maďarské bezbožnosti, v čemž by bylo možné spatřovat jednu z pří-
čin vzájemného odcizení Maďarů a Byzance. V druhé polovině vlády knížete
Taksonyho, dalšího Árpádova vnuka, jenž v roce 955 převzal moc po Fajsovi,
přibýlo výprav proti Konstantinopoli. Protože se však zdráhal vyjít vstříc Oto-
vi, obrátil se Taksony s žádostí o vyslání biskupa rovnou na Řím, leč tuto ini-
ciativu zmařil nový císař.

V době kolem roku 970, kdy Taksony zemřel a na knížecí trůn usedl Gejza,
vzrály podmínky pro položení základů budoucího Uherského království: ko-
řistnické nájezdy definitivně zkrachovaly, tradice zemědělství a usedlého
života přenesené z Atelkuzu a posílené v Karpatské kotlině se zdárně roz-
víjely a došlo i ke změně orientace z východního na západní křesťanství.
Tak se silnému a nekompromisnímu vládcí s jasnou vizí samy nabízely sti-
muly a příležitosti k provedení trojího úkolu. Za prvé nominální vláda kníže-
te nad *gyulou* a spoustou dalších předáků, kteří sice uznávali jeho svrchova-
nost a přislíbili mu pomoc proti cizí agresi, ale z daní a dávek vybraných
ve svých državách si udržovali nezávislé dvory a družiny, se měla změnit
ve skutečnou teritoriální vládu. Za druhé bylo třeba vybudovat v celé ze-
mi jednotný celní a daňový systém, a tak zajistit zdroje pro nezbytné vo-
jenské síly. Za třetí se mělo hromadně propagovat a šířit křesťanství, jednak
kvůli němu samému, jednak jako prostředek k dosažení výše uvedených cí-

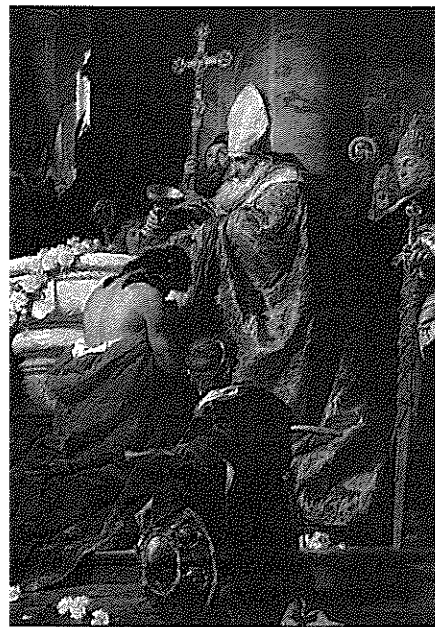
lů: mělo upevnit poslušnost („dej císaři, co je císařovo“) a poskytnout zámin-
ku k potlačení pohanských obyčejů, silně provázaných s rodovou organizací.
Naštěstí pro Uhry se několika vládčům z arpádovské krve, kteří měli tyto po-
třebné vlastnosti, podařilo – krví a železem, ale také svou autoritou a charis-
matem – těchto cílů dosáhnout.

Dynastická politika a křesťanství, světci a zákonodárci

Když byl ještě podle pohanského obřadu pohřben Taksony a jeho syn – Ár-
pádův pravnuke – byl vyzdvižen na štít jako vládce, opět podle starého obyčeje,
připravily změny mezinárodní situace nové výzvy pro středoevropské národy,
zejména pro Maďary, vklíněné mezi dvě rozpínavé mocnosti křesťanského svě-
ta. Dokud byli od těchto říší odděleni nárazníkovými státy, pociťovali jejich
tlak spíše nepřímou. Avšak roku 971 (a definitivně pak roku 1018) Byzanc anek-
tovala Bulharsko a na bavorsko-maďarském pomezí byl patrný pomalý, ale stá-
lý postup Němců. Potenciální nebezpečí se proměnilo v opravdovou hrozbu,
když v roce 972 oba císařové uzavřeli spojenectví, zpečetěné sňatkem Otova
stejnomeného syna s byzantskou princeznou. V této kritické situaci mohlo
Uhrám zajistit trvalý mír jedině přijetí křesťanství.

S přihlédnutím k vleklému napětí mezi Uhrami a Byzancí, které tehdy trvalo
již přes deset let, a k relativně dobrým vztahům se německou říší římskou bylo
jen logické, že se Gejza obrátil na Otu, jenž nechal ordinovat sveticím bisku-
pem benediktinského mnicha Bruna ze Sankt Gallen a poslal ho do Uher. Již
jako pokřtěný kníže vyslal Gejza roku 973 poselstvo na sněm do Quedlinbur-
gu, aby císaři tlumočilo jeho přátelské záměry. Za zmínku určitě stojí, že za-
tímco vládcové z ostatních nových evropských dynastií – dánský král Harald
Modrozub, český kníže Boleslav II. a syn polského Měška Boleslav Chrabrý –
se sněmu zúčastnili jako vazalové, aby císaři osobně složili přísahu věrnosti,
Gejza zde chyběl, a tak ustavil vůdčí ideu středověké uherské politiky: Uhry
měly být považovány za člena pospolitosti křesťanských národů nepodřízené-
ho cizím mocnostem. Gejzova oddanost křesťanství byla dosti pochybná. Pod-
le merseburského biskupa Thietmara se vedle uctívání křesťanského boha ne-
přestal klanět pohanským modlám a když mu to bylo vytýkáno, pouze odvětil:
„Jsem dost bohatý a mocný, abych si to mohl dovolit.“

Gejzovo bohatství pocházelo z daní a poplatků vybíraných po celé zemi
mnohem úspěšněji než za vlády jeho předchůdců, což by nebylo možné, kdy-
by tvrdě nepotlačil vzpurné předáky a další úry, kteří se zdráhali uznat jeho
svrchovanost. První uherský křesťanský kníže, jemuž se nedala upřít značná
politická prozíravost, byl současně surovým polobarbarem, „nesmírně krutým
mužem, jenž v náhlých záchvatech zuřivosti zabil obrovské množství lidí,“
říká dále Thietmar. O tom, jak probíhaly jeho zápasy o nastolení stabilní cen-
tralizované vlády, toho příliš nevíme. Nicméně koncem jeho vlády byla bezpro-
střední knížecí moc rozšířena na celou zemi vyjma oblastí, v níž si sedmihrad-

*Křest Vajka, pozdějšího sv. Štěpána;
obraz G. Benczúra, 1875*

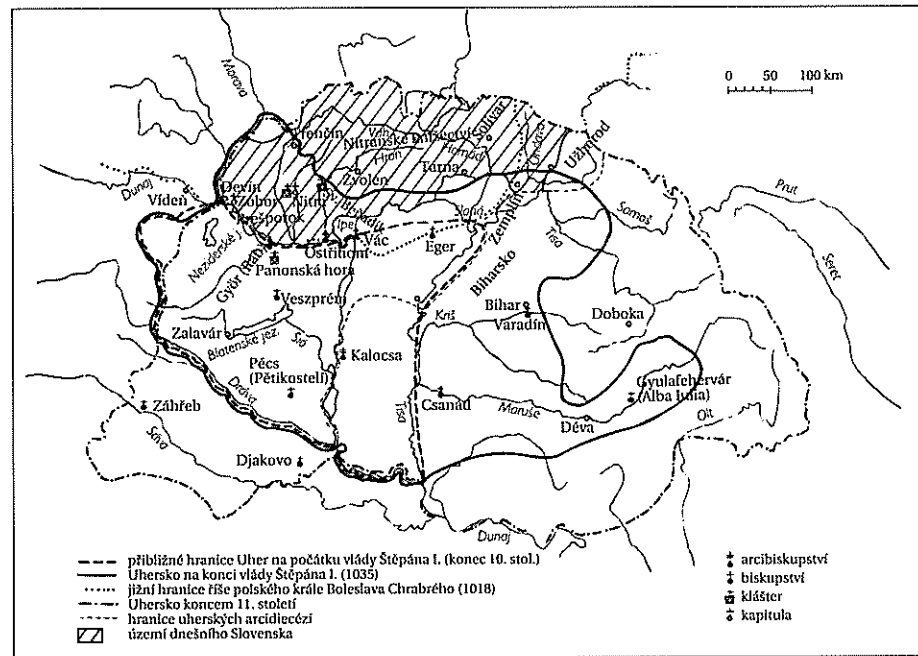

ky Gyula (název úřadu se stal jménem rodu vládnoucího zde po celé geneace) udržel nezávislé postavení.

K vojenským úspěchům Gejzovi dopomohla existence několika faktorů. Po- ařilo se mu přesídlit a pro službu ve svých pevnostech a hradech získat pousty prostých bojovníků, jobagionů (*jobbágy*), kteří nyní, když skončilo období loupežných nájezdů, opouštěli své kmenové struktury. Současně se mohl polehnout na elitní obrněnou jízdu tvořenou převážně cizími (varjažskými, horvatskými, bulharskými) žoldnéři, jejichž velitelé byli s největší pravděpo- obností švábsí rytíři, pozvaní do knížecí družiny společně s křesťanskými mionáři. V neposlední řadě Gejza obezřetně zachovával mír a splétal spojenců- vi se sousedními knížaty a s výjimkou konfliktu s bavorským vévodou indřichem II. se mohl soustředit na konsolidaci své moci.

Gejzu pak zastínil jeho nástupce král Štěpán, i když úspěchy otce a syna ne- ze od sebe oddělovat. Machiavelli a Rousseau se shodovali v názoru, že obtíž- nost zákonodárcovy práce netkví v tom, co musí být vytvořeno, ale v tom, co- nosí být zničeno. Gejza nejenom vynikl v druhém, ale navíc vybudoval polo- arbarský stát, v němž většinu hospodářských zdrojů a vojenského potenciálu- oustředil do vlastních rukou. Byla to především jeho tvrdá ruka, zbrocená- načným množstvím krve (dal prý zabít i vlastního bratra Michala, jenž byl- dělným vládcem Nitranska), která udržovala jednotu, neboť instituce světské- církvevní moci stejně jako samotný systém lenních vztahů, jež měly, jakkoli- eosobní, propůjčit novému systému zdání kontinuity, byly dosud v plenkách- .romě toho přijetí západního modelu znamenalo, že pokřtěný kníže bude vy- třídán korunovaným králem: právě korunovace, obřad stejně posvátný jako- rdinace prelátů, symbolizovala obrácení celé země na křesťanskou víru a za- učovala, že jejího panovníka budou západní vládcové považovat za rovnocen- ého partnera.

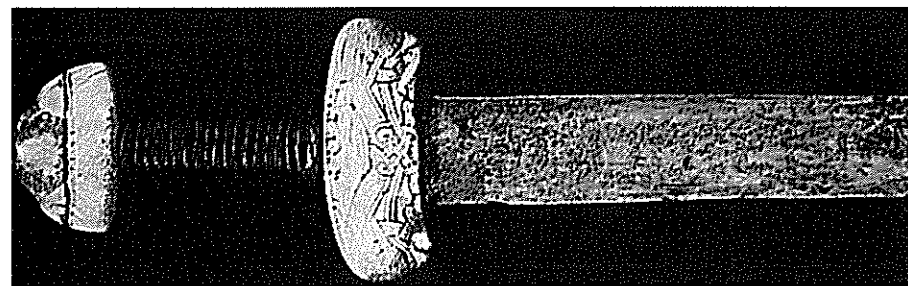
Gejzův syn Vajk, jenž se narodil kolem roku 975 a při křtu v novém knížecím- ídle v Ostrihomu dostal jméno Štěpán (István), získal roku 1000 královské in- ignie od papeže Silvestra II.; tato skutečnost byla obvykle vykládána v tom- myslu, že uherský král neuznával žádnou světskou autoritu a že především- dmítl uznat svrchovanost německého císaře, obecně uznávaného za prvního- nezi světskými vládci západního křesťanstva. Symbolická hodnota koruny,

Uherský stát za prvních arpadovských králů v 11. století

propůjčené papežem a nikoli světským vládcem, byla z hlediska sebepojetí uherských králů a potomstva nedozírná. Avšak při pohledu z jiného úhlu, za téměř současného vzniku křesťanské monarchie v Uhrách a Polsku, se ambice jejich vládců shodovaly s projektem celkové expanze *respublicae Christiana*, který prosazovali jak papež, tak císař Ota III. Proto musela korunovace proběhnout se souhlasem obou.

Bez ohledu na toto složité mezinárodní pozadí potřeboval Štěpán potvrdit svůj nárok ještě před korunovací. Na hlubší úrovni a z hlediska dlouhodobých důsledků to znamenalo prosadit princip primogenitury, jenž se tehdy upevňoval také v západní Evropě, na úkor zažitého principu seniorátu, podle kterého se panovníkem stával nejstarší mužský příslušník vládnoucího rodu. V době Gejzovy smrti to byl jeho synovec Koppány, jenž vládl v jihovýchodní somošské oblasti, kterou dostal jako náhradu za to, že se vzdal svého nástupnického práva, jakmile Štěpán dosáhne zletilosti. Ihned po Gejzově smrti v roce 997 se Koppány vzbouřil, ale rozhodující bitva, kterou svedl se Štěpánovými oddíly, se v ničem nelišila od posledních maďarských nájezdů do střední Evropy: Štěpánova „moderní“ obrněná jízda, vycvičená a zformovaná stejně jako Otova jízda na Lešském poli, zahнала somošskou armádu na útek. Koppány v bitvě padl, jeho tělo bylo rozčtvrceno a jeho části přibity na brány čtyř hradů, Veszprému, Gyóru, Fehérváru a Gyulafehérváru (Alba Iulia), sídel Štěpánova strýce, sedmihradského Gyuly.

Ďalší meč sv. Štěpána, jinak skandinávská práce, od roku 1270 součást vatoštěpánského pokladu

Gyula a jeho „soused“ Ajtona-Achtum z údolí řeky Maruše určitě nepatřili k těm velmožům, kteří volali „ať žije král!“, když byl Štěpán o Vánocích roku 1000 (nebo na Nový rok 1001) korunován. Jejich državy se staly útočištěm všech stoupců starých pořádků, založených na rodové disciplíně a na rohanství, jimž dvůr Štěpána a jeho bavorské manželky Gizely připadal poděravý a cizácký a latinské mumláni kněží v jejich okolí jako bezbožné. Gyula a Ajtony nepozdvihli zbraně proti Štěpánovi, ale jako nezávislí teritoriální vládcí hodlali sledovat vlastní politické cíle, které podrývaly budování nového institucionálního řádu. Jejich separatismus dráždil Štěpána i proto, že společně kontrolovali těžbu a dopravu důležité komodity, na níž měla monopol knížata arpádovského domu: soli ze sedmihradských dolů. V roce 1003 se Štěpán vypravil v čele vojska proti Gyulovi, jenž se však vzdal bez boje a později (asi už roku 1008 nebo dokonce v roce 1018) králi pomohl potřít Ajtoně.

Souběžně s těmito sjednocovacími boji a ihned po své korunovaci Štěpán začal budovat institucionální rámec křesťanské monarchie v Uhrách. V jeho přípravě na vládu a při samotném vládnutí určitě sehrála klíčovou roli křesťanská výchova; nerozpakoval se respektovat morální principy, které jeho otec, nezřídká ovládaný vášněmi, zcela ignoroval. Rozhodování usnadňované zbožností z něho učinilo skutečného *rei christianissimi*, božího bojovníka. Ale to nebylo zdaleka vše. Pro vládcce společnosti přecházející k usedlému způsobu života, jenž byl charakterizován vlastnictvím a bezpečím, křesťanství nebylo pouhým souborem doktrín, ani věroučným systémem k metafyzickému odúrodnění jednání. Desatero odrazovalo od svévole a zakazovalo vraždu a krádež mnohem přísněji než nomádské zvyky. Ochraňovalo majetek, nabytý osobní pílí či právoplatným dědictvím, když regulací sexuálních vztahů učinilo ze samotného dědění srozumitelný a jednoznačný postup. V neposlední řadě nabádalo k pokoře vůči společnosti a poslušnosti vůči králi. Maďarské slovo *király* pochází z českého *král*, a to má zase původ ve jménu Karla Velikého *Karl*, což naznačuje, že král, stejně jako císař, nebyl na zemi nikomu podřízen a zodpovídal se toliko Bohu.

Na christianizaci země měli lví podíl mniši doprovázející velké misionáře svatý Vojtěch z Prahy a jeho druh Radla, opat Astrik, jenž Štěpánovi údajně přivezl z Říma korunu, Bruno z Querfurtu obracející na víru „černé Maďary“ (Ajtonyho državách). Byli nejenom věrozvěsty, ale i šířiteli důležitých praktických znalostí. Benediktinský řád reformovaný v 10. století podle směrnic francouzského kláštera v Cluny měl v tehdejší Evropě nesmírný vliv nejenom kvůli účinné propagaci spirituality, která pomáhala držet na uzdě soukromé války, ale také jako laboratoř ukázněné spolupráce, kde se pod starým heslem *ora et abora* („modli se a pracuj“) začaly zavádět nové zemědělské techniky. Mužské a ženské kláštery, lhostejno zda „reformované“ v clunyském duchu či nikoli, se staly vzory západního životního stylu v nově christianizovaných zemích, stejně jako ohnisky psané kultury. Kromě toho, že pečovali o duše svých oveček, uspokojovali tito hluboce zbožní klerikové obrovskou paletu světských potřeb počínaje tím, že učili venkovany obdělávat půdu moderním náčiním, už po sepisování smluv a dalších právních dokumentů na obvyklých místech a notářskými funkcemi a v královských kancelářích. Biskup Gellért z Csanádu,

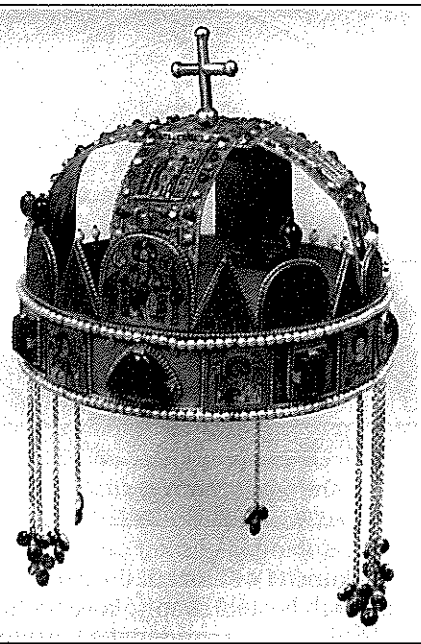
jenž zemřel mučednickou smrtí a později byl kanonizován, je prvním známým církevním spisovatelem v Uhrách; také Štěpán si ověřil svoje spisovatelské nadání a ve slavných *Napomenutích* promlouvá ke svému synovi, princovi Imremu. Latinské texty byly brzy ovlivněny prvky maďarské orální kultury, i když první maďarskou písemnou památkou je až *Smuteční orace* z doby kolem roku 1200.

Posláním Kristova bojovníka byla civilizizační misie v nejširším smyslu slova a Štěpán ji zahájil neprodleně po své korunovaci, když zřídil arcibiskupství v Ostrihomi (Esztergom) a podřídil ho papeži. Ostrihomský arcibiskup se stal hlavou později vybudované nezávislé uherské církevní hierarchie, kterou koncem 11. století kromě dalšího arcibiskupství v Kaloči (Kalocsa) tvořilo ještě osm biskupství s kapitulami u katedrálních kostelů. Kapitula ve Stoličném Bělehradě (Székesfehérvár), jenž se stal Štěpánovou rezidencí a korunovačním městem dalších uherských králů, získala obzvlášť významné postavení a po většinu středověku v ní také byla uložena uherská koruna. (Ve své dnešní podobě pochází svatoštěpánská koruna, která symbolizuje kontinuitu maďarské státnosti, z 11. a 12. století; podle názoru většiny historiků umění byla koncem 12. století, za vlády Bély III., spojena její horní neboli „latinská“ koruna s dolní neboli „řeckou“ korunou, kterou králi Gejzovi I. v roce 1074 poslal byzantský císař.) Zároveň se Štěpán postaral, aby církevní organizace prorostla celou společností, a již na počátku své vlády nařídil, aby každých deset vesnic postavilo jeden farní kostel. V Pannonhalmě, Pécsváradu, Zalaváru a na dalších místech byly založeny kláštery. *Pannonhalmské anály*, které začínají rokem 998, dva roky po založení kláštera, jsou první písemnou památkou maďarské církevní kultury. Koncem 11. století se v tamější knihovně nacházelo asi 80 cenných kodexů. Při katedrálách byly rovněž zřizovány školy; nejspíše pro vzdělávací účely poslal chartreský biskup Fulbert kolem roku 1020 Bonifertovi, prvnímu biskupovi v Pešti, na jeho žádost Priscianovu *Gramatiku*, nejrozšířenější středověkou učebnicí latiny.

K podpoře a vydržování církve Štěpán ustanovil vybírání desátku, ale skutečnou základnou církevní moci byl stejně jako jinde v Evropě obrovský pozemkový majetek, jímž on a jeho nástupci obdarovali biskupství, kapituly a kláštery. Význam tohoto počínu přesáhl rámec církevní politiky, neboť do značné míry právě podle modelu církevního majetku se feudální organizace a právo rozšířily po celé zemi. Myšlenka nemovitého, nedělitelného a nezczitelného majetku byla v uherské společnosti natolik neobvyklá, že až do 13. století světská pozemková magnáti netrvali na písemném zachycení hranic svých

Král Štěpán Svatý se znakem Uher; vyobrazení z Vídeňské obrázkové kroniky

Svatoštěpánská koruna, zhotovená ve své dnešní podobě ve druhé půli 12. století, se stala symbolem středověkého státu

panství a práva, která si osobovali, byla zvyková a tradovala se podle paměti. Není pochyb o tom, že v důsledku budování uherského státu, kdy byly zabrány dvě třetiny rodových držav včetně jejich obyvatelstva, se král, nebo spíše Arpádovci, stali největším vlastníkem půdy v zemi. Koruně připadly rozsáhlé oblasti, jejichž obyvatelstvo bylo soustředěno na jednotlivá panství kolem nově vybudovaných hradů, v nichž přebýval dvůr, když cestoval od hradu k hradu, aby konzumoval nashromážděné naturální dávky. Převaha královského pozemkového majetku, která existovala po většinu arpádovské epochy, tvořila základ patrimoniálně despotického typu monarchie. Panství světských šlechticů, jež tehdy ještě zdaleka nedosahovala významu, jaký jednou měla mít, tento systém napodobovala ve skromnějším měřítku. Jejich majiteli byli někteří z rodových předáků, zavčas se přidavší na stranu Arpádovců, nebo usmíření oponenti jako Aba, vůdce kabarských kmenů, jenž se oženil se Štěpánovou sestrou, ale také přinejmenším stejné množství cizích rytířů, kteří byli bohatě odměněni za pomoc při potlačování odporu proti králi.

královských kmenů, jenž se oženil se Štěpánovou sestrou, ale také přinejmenším stejné množství cizích rytířů, kteří byli bohatě odměněni za pomoc při potlačování odporu proti králi.

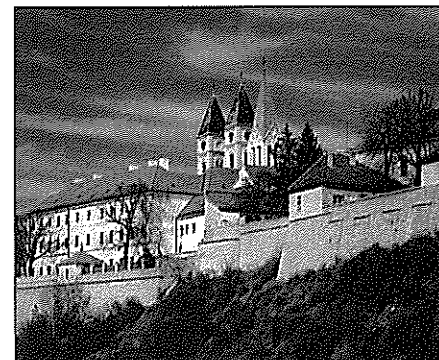
Hrady (maď. *vár*) – jako většina tehdejších *civitas* byla vlastně sídliště obemanými kamennými hradbami nebo mnohem častěji hliněnými valy – nyní přešly do vlastnictví krále a staly se centry vojenské kontroly; okolní území, tzv. komitáty, se staly jednotkami světské správy a společně s hrady tvořily páteř nové politické organizace země. Štěpán ukončil proces přesídlování kmeňových bojovníků, *jobagionů*, do královských hradů. Nyní se stali „hradskými poddanými“ a měli na starosti jejich obranu, zatímco obdělávání „hradské země“ bylo úkolem „hradského lidu“: prostého svobodného obyvatelstva, které si podrželo svoje zákonné postavení, ale bylo trvale vázáno službou v okolí hradu. Tvořilo jednotky po stu mužích a bylo podřízeno hradskému *comes* (přibližný ekvivalent hraběte za Karlovců a jejich nástupců, maď. *várispán*), enž spravoval komitát neboli župu (lat. *comitatus*, maď. *vármegye*), tj. území záležející k hradu: zastupoval krále v jeho základních funkcích, byl nejvyšším soudcem, vybíral daně a vedl komitátní bojovníky do boje pod vlastní korouhví. Zřejmě už za Štěpánovy vlády bylo zřízeno asi 45 komitátů, jejichž župani (*ispán*) byli vybíráni z nejoddanějších králových stoupenců; někteří z nich, ako například Szabolcs, jeden z nejvlivnějších rodových náčelníků, švábský

rytíř Hont nebo Csanád, vítěz nad Ajtonym, komitátům dokonce propůjčili svá jména.

Župani byli vedle prelátů členy královské rady, nejvyššího orgánu státní správy. Arcibiskup ostrihomský a *nádor* neboli palatin (*comes palatinus*, nejvyšší soudce nad lidmi královské domácnosti, obdoba karolinského majordoma) byly dvě nejvýznamnější postavy tohoto tělesa. S rozsáhlým královským prerogativem se nejenom slučovalo, ale bylo i správné a prozíravé, když Štěpán požadoval radu – v podstatě souhlas – svých nejvlivnějších poddaných v záležitostech zásadního významu. Výsledkem této spolupráce bylo vydání dvou zákoníků během prvního období jeho vlády, s jejichž pomocí Štěpán konsolidoval své úspěchy. Dotkl se v nich zcela přirozeně církevních a majetkových vztahů: zajištění křesťanské bohoslužby a obecných záležitostí duchovenstva včetně vybírání desátku, trestání násilí a křivé přísahy, ošetření práv feudálů, držení soukromého majetku a jurisdikce pozemkové šlechty nad jejich poddanými stejně jako práva vdov a sirotek a trestání čarodějnictví.

Štěpánova legislativa nejenom zavrhlá praxi kmenové krevní msty a odčiňování křivdy vyjednáváním, ale byla také prvním počinem tohoto druhu mezi „novými barbarskými“ národy střední a severní Evropy. Tresty byly přísné, ale obecně vzato mnohem humánnější než v jiných zákonících oné doby – a zřejmě velice účinné. Zatímco Uhry za Západem zaostávaly v hospodářském vývoji, sociální stratifikaci, institucionálním systému a v bohatství – zde politické rozhodování jedné generace, jakkoli brilantní, nemohlo překlenout propast několika století – z hlediska výkonu práva byly přinejmenším na úrovni jádra latinské Evropy, na jejíž periferii se nyní uchytily. To musel být jeden z důvodů velké popularity země mezi kolonisty nejrůznějších profesí, náboženství a etnik v následujících staletích; zčásti se ovšem také mohlo jednat o reakci na upřímnost, s níž se Štěpán ve svých *Napomenutích princů Imremu* nechal slyšet, že království (*regni*) obývaná jedním národem jsou slabá, a proto je třeba podporovat a ochraňovat přistěhovalce. Pravda, slovo *regnum* v této větě se pravděpodobně nevztahovalo na zemi jako takovou, potažmo na velkorysý přístup k cizím kolonistům, ale na královskou družinu a praxi ochrany královské osoby cizími rytíři. Ale ať už tomu bylo jakkoli, nelze skutečnost, že v roce 1200 mohla populace Uherského království dosáhnout dvoumilionové hranice, vysvětlovat jenom přirozeným růstem obyvatelstva.

Království svatého Štěpána, jenž byl roku 1083 kanonizován, bylo nyní nejenom pevně a nerozlučně spjato s křesťanskou Evropou, ale stalo se také nejrespektovanější a pravděpodobně i nejmocnější z nových monarchií založených ve druhé polovině 10. století. Toto výjimečné postavení bylo

Veszprémský benediktinský klášter, založený roku 1002 králem Štěpánem, dnešní stav

dáno postavením jeho církevní hierarchie, která závisela pouze na Římu. Vnější stabilita byla zajištěna skutečností, že mocný byzantský císař Basileos II. byl Štěpánovým spolehlivým spojencem a druhý císař, německý král Jindřich II., dokonce jeho švagrem; první mu pomohl v boji proti bulharskému caru Samuelovi a druhý při opětovném dobývání území okupovaných polským králem Boleslavem Chrabrým. Když Jindřichův nástupce Konrád II. napadl v roce 1030 Uhry, bylo již nové království dostatečně silné, aby se ubránilo samo.

O něco později však propukla nástupnická krize, která tyto úspěchy ohrozila. V roce 1031 zahynul při neštěstí na lovu Štěpánův jediný syn a dědic princ Imre (Jindřich). Štěpán tehdy unikl úkladům o život a nechal svého bratrance Vazula, nitranského úředního knížete, oslepit a zalít mu uši rozžhaveným olovem (běžný způsob jak někoho potrestat za velezradu a současně mu znemožnit výkon úřadu). Sled těchto událostí je nejistý, ale pravděpodobně souvisely jedna s druhou a určitě s otázkou následnictví. Jako nejstarší Štěpánův příbuzný mohl Vazul podle starého principu seniorátu vznést nárok na trůn buď pro sebe sama nebo pro své tři syny (kteří po jeho zmrzačení uprchli ze země) – tento princip však zavrhl Štěpán a jeho otec odmítnutím nároku Koppányho a posléze jeho vojenskou porážkou. Navíc je Vazul v pramenech popisován jako bezohledný muž sympatizující s pohanstvím. Podle všeho měl Štěpán pádný důvod, aby ho vyloučil z nástupnictví a dal přednost Petru Orseolovi, synovi své sestry a benátského dóžete. Avšak nástupnictví po přeslici bylo rovněž v rozporu s maďarskou tradicí, což vzbudilo značnou nelibost. Dokonce i mezi těmi, kdo na této historické proměně vydělali, kdy se chudí cítili nesmírně zatřázení a bohatí přísně omezení; nemluvě o těch, kdo na ni doplatili, jako ožebračení rodoví předáci nebo svobodné obyvatelstvo upadnuvší do poddanství. Ti všichni měli důvod k nespokojenosti nebo vzpouře proti novému řádu, když jeho zakladatel v roce 1038 zemřel.

Petr byl dokonalý rytíř a zbožný křesťan, ale chyběly mu další vlastnosti jako přizpůsobivost, tolerance atd., které podle Štěpánových *Napomenutí* neměly chybět prozíravému politikovi. Pustil se do zbytečných dobrodružství v Polsku a na Balkáně a ačkoli byl ochráncem církve, dostal se nakonec do konfliktu i s ní, neboť propouštěl biskupy a přisvojoval si církevní důchody; kromě toho také zvyšoval daně. Třebaže se cizinci hemžila i Štěpánova družina, nebylo patrně náhodou, když Petrovi veřejně vyčítali, že se obklopil „brenticímí Italy“ a „hulákajícími Němci“. V roce 1041 ho nespokojení velmoži vyhnali a na jeho místo dosadili jiného Štěpánova synovce, záhadného Samuela Abu.

Jen málo panovníků začalo vládnout za méně příznivých vyhlídek: jeho předchůdce uprchl k císaři Jindřichovi III., jenž tak získal skvělou příleži-

tost k zasahování do uherských záležitostí a k odčinění neúspěchu svého otce z roku 1030; kromě toho v sousedních zemích čekali na lepší časy také Vazulovi uprchlí synové Béla, Ondřej a Levente. Ve vhodnou chvíli císař v roce 1042 vpadl spolu s českým knížetem Břetislavem I. do země a roku 1044 po smrti Samuela Aby, jenž zahynul v bitvě u Menfö proti vzbouřencům, ve Stoličném Bělehradu (Fehérvár) osobně obnovil královská práva svého chráněnce Petra oplátkou za jeho přísahu věrnosti.

Petrovo ostudné podrobení a vydání zemských pokladů svému ochránci však opět zvrátilo rovnováhu. V roce 1046 staré pohanské cítění zažehlo živelné povstání, kterého nespokojení uherští šlechtici využili k tomu, aby se zbavili Petra i jeho cizácké družiny. Avšak tentokrát korunu nenabídli pohanovi Levantovi, nejstaršímu z Vazulových synů, které nyní vyzvali k návratu do vlasti, ale horlivému křesťanu Ondřejovi, kterého pobyt na kyjevském dvoře přesvědčil o nezbytnosti církevní autority pro politickou stabilitu. To napovídá, že skutečným záměrem šlechty nebylo rozbít Štěpánovo dílo a zničit křesťanskou monarchii, ale obnovit její integritu. Ondřej, jenž naoko sympatizoval s pohanskými vzbouřenci, jejichž běsnění padlo za obět mnoho biskupů a kněží (jedním z nich byl výše zmíněný Gellért, svržený v Budíně ze skály, která nese dodnes jeho jméno), porazil nejprve Petra, jehož nechal oslepit, ale vzápětí rozdrtil i povstalce. Jakožto uherský král považoval Ondřej I. (1046–1060) za svůj hlavní úkol udržet nezávislý statut království. Těšil se přitom diplomatické podpoře Kyjevské Rusi i Byzance a s nedůvěrou sledoval německý expansionismus – v letech 1051 a 1052 odrazil dva nebezpečné pokusy Jindřicha III. obnovit nedávno nabytou svrchovanost nad Uhrami.

Potom se Ondřej snažil upevnit své postavení sňatkem Jindřichovy dcery a svého syna Šalamouna (Solomon), ještě dítěte, kterého zároveň vyhlásil svým dědicem. Nebylo to v raných uherských dějinách poprvé ani naposled, kdy úsilí tohoto druhu vyvolalo tzv. „Koppányho syndrom“: nástupnické boje mezi vládcovými synem a jeho staršími mužskými příbuznými, tj. konflikt mezi principem primogenitury a seniorátu, což pokaždé zavdalo záminku k vnitřním svárům a zahraniční intervenci. Po celou dobu vlády až do Šalamounova narození se zdálo, že Ondřej nemá nic proti nástupnictví svého oblíbeného bratra Bély, pro něhož zřídil titul vévody a kterého obdařil rozsáhlými statky na severu (Nitransko) a východu země (Bihar). Avšak ve scéně proslavené kronikáři dal teď Bélovi na vybranou mezi korunou a mečem, symboly královské a vévodské moci, se skrytým záměrem nechat ho okamžitě zabít, kdyby se dopustil „špatné“ volby. Béla byl varován a moudře se rozhodl pro meč, ale brzy uprchl do Polska, aby se vrátil v čele vojska. Ondřej – jemuž ironií osudu nyní pomáhal německý císař a bratr jeho snachy Jindřich IV. – utrpěl v bitvě, která následovala, smrtelné zranění a byl pohřben ve slavném benediktinském opatství v Tihany, které založil. Hlavní událostí krátké tisícidenní vlády Bély I. (1060–1063) pak bylo v roce 1061 druhé pohanské povstání.

Stejně jako před 15 lety upnuli i nyní pohanští povstalci svoje naděje k novému vládcovi, po němž na zasedání královského soudu ve St. Bělehradu požadovali, aby vyhnal kněze a obnovil staré obyčeje. To ukazuje, že v polovině 11. století již nefungoval starý rodový systém a na něm založené vztahy podřízenosti: pří-

Bitva u Menfö roku 1044, která se stala osudovou pro Samuela Abu

mými nadřízenými prostých lidí již nebyli jejich bohatší příbuzní, s nimiž se mohli snadno domluvit a které považovali za své spojence, ale odcizení šlechtici, a proto nabyli dojmu, že jim nezbyvá než se obrátit na „dobrého krále“. Na druhé straně oba případy ukázaly, že nová sociální struktura a její instituce byly již dostatečně silné, aby „dobrému králi“ umožnily, navzdory jeho nejistému postavení, povstání celkem hladce potlačit.

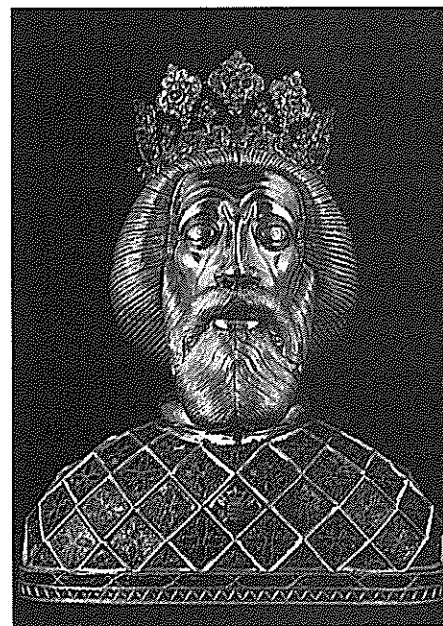
Když Béla znenadání nešťastně zemřel, přešel Jindřich IV. okamžitě do ofenzivy, aby na trůn dosadil Ondřejova syna Šalamouna, jenž v roce 1060 uprchl do Německa, zatímco mezi ostatními příslušníky Vazulovy větve arpádovské dynastie zuřily boje o následnictví. Nyní bylo na Bělových synech, aby odešli do exilu, ale brzy se však se Šalamounem (1063–1074) usmířili. Gejza, nejstarší z nich, dokonce získal vévodství, které kdysi náleželo jeho otci, a dopomohl králi k vítězství nad Pečeněhy a nad Byzancí. Avšak spory o válečnou kořist a možná intriky je vehnaly do otevřeného konfliktu, z něhož vyšel vítězně starší a zkušenější Gejza. Šalamoun, teprve dvaadvacetiletý, uprchl podruhé, tentokrát i s královským pokladem, a za slib pomoci přísahal věrnost Jindřichovi IV. Císař, zlákaný vyhlídkou na úspěch, vyslal do Uher vojsko, které bylo ale poraženo. Na druhé straně Gejza I. (1074–1077), ačkoli byl nyní pánem v zemi, se nemohl nechat korunovat a stát se legitimním vládcem. V té době totiž vypukl spor o investituru, a tak se dalo očekávat, že papež Řehoř VII., jenž se tehdy dostal do nesmiřitelného sporu s císařem, Gejzovi pomůže. Řehořovým konečným cílem však bylo vytvořit z papežství univerzální politickou mocnost, a tak slíbil Gejzovi korunu jedinečně pod podmínkou, že se stane jeho vazalem. Čerstvý uherský panovník to však odmítl a přijal korunu od svého nového tchána, byzantského císaře Michala VII., jenž si nekladal žádné podmínky. O sto let později se toto skvostné umělecké dílo stalo spodní částí svatoštěpánské koruny.

Předčasná Gejzova smrt ukončila déle než jednu generaci trvající období bojů o trůn, krátkých vlád a nezletilých králů. Za vlády Gejzova mladšího bratra Ladislava I. (1077–1095), jenž zemřel bez dědiců, a Kolomana (1095–1116), staršího Gejzova syna, byl definitivně konsolidován sociální a institucionální rámcem vytvořený za knížete Gejzy a Štěpána I. a Uherské království se konstitovalo jako stát, jenž měl potenciál i ambice stát se vedoucí regionální mocností.

U Ladislava stejně jako u jeho předchůdce Štěpána se povaha rytíře a světce spojovala s povahou státníka. Odvaha, s níž v roce 1068 zahnal Pečeněhy, z něho učinila hrdinu mnoha legend; v roce 1083 dosáhl kanonizace biskupa Gelertha, krále Štěpána a prince Imreho – což byl s přihlédnutím ke skutečnosti, že byl Vazulovým vnukem, neobyčejně velkorysý počin. Také k Šalamounovi se zachoval s rytířskou velkomyslností, když mu umožnil návrat do země a uvěznil ho teprve tehdy, když proti němu začal znovu intrikovat. Sám Ladislav byl pak kanonizován v roce 1192. Štěpánovo svatořečení bylo samozřejmě politickým aktem, svědectvím Ladislavova odhodlání uchovat a upevnit dílo svého předchůdce. Pochopitelně se to neobešlo bez štědrých darů církvi, rozsáhlé egilativní aktivity a reorganizace systému královských důchodů.

Ladislav I. vydal tři zákoníky a jeho nástupce Koloman jeden; navíc synody uherských prelátů vydaly za jejich vlády při dvou příležitostech vlastní církevní předpisy. Více než 250 článků těchto zákoníků jsou tedy jedinou legislativní

normou z období mezi vládou Štěpána I. a zlatou bullou z roku 1222; jasně ukazují, že se jednalo o mimořádně důležité období konsolidace vnitřních poměrů ve státě i v církvi. Ladislavova legislativa se mimo jiné zaměřila na ochranu soukromého vlastnictví a na vyjasnění samotného jeho pojmu, neboť za Štěpána I. bylo navzdory veškerému úsilí ošetřeno poněkud nedokonalé a za zmatků předchozích čtyř desetiletí se stalo obzvlášť nejistým. Přes polovina Ladislavových zákonů se bezprostředně týkala ochrany majetku a mnoho dalších pak nepřímou, přičemž tresty byly poměrně drakonické. Zloděj chycený při činu měl být oběšen, za menší majetkové přečiny hrozil tresty oslepení, utětí rukou nebo prodání do otroctví. Poslední Ladislavův zákoník dokonce zrušil tehdejší běžnou praxi církevního azylu a krádež překračující cenu slepice trestal smrtí. Současně usnadňoval fungování uherského soudnictví zavedením

Svatý Ladislav, relikvíář ve tvaru portrétní busty, počátek 15. století, katedrála v Gyóru

nových postupů, jako například soudního předvolání a sankcí za nedostavení se k soudu, nebo křížového výslechu svědků pod přísahou. Uzákoněna byla platba církevního desátku a ochrana církevního majetku.

Řehořské církevní reformy kladly důraz na dodržování církevní kázně, i když nikterak přísně netrvaly na celibátu a zákazu simonie: s ohledem na „lidskou křehkost“ bylo biskupům a kněžím dovoleno žít se svými manželkami (ačkoli se nesměli znovu oženit) a kláštery v rodinném vlastnictví mohly být i nadále kupovány a prodávány bohatými církevními feudály. Pokud jde o královské důchody, Ladislav žádné nové nezavedl, ale zdokonalil ty stávající a dokázal je využít mnohem efektivněji: „zisk komory“ (*lucrum camerae*) pocházel z ražby mince a peněžní směny, z cel uvalených na dálkový obchod a zejména z poplatků z pravidelných trhů a z převozného, z královského monopolu na vývoz koní a obchodu se solí, ze zdanění cizích kupců atd.

Období klidu, jež Ladislavovi umožnilo provést tuto rozsáhlou reorganizaci státu, vyplynulo částečně ze skutečnosti, že ho jeho sousedé nechali na pokoji, neboť byli zaneprázdňeni zdoláváním vnitřních krizí. V druhé polovině své vlády, kdy se již nemusel starat o Šalamouna, jenž byl dosud Říši zámkou k zásahům do uherských záležitostí, mohl král Ladislav provádět nebývale aktivní zahraniční politiku a skoncovat tak s tradicí obezřetné politiky knížete Gejzy a Štěpána I. Jejím nejvýznamnějším a také trvalým ziskem se stalo připojení Chorvatska v roce 1091, a to navzdory papežské nepřítizni.

Většina dnešního Chorvatska, jeho části severně od řeky Sávy, známé jako Slavonsko, se pod uherskou svrchovanost zřejmě dostaly již brzy po zaboru Karpatské kotliny a za Ladislavovy vlády bylo v Záhřebu zřízeno biskupství. Jižněji položené území, na němž ve dvacátých letech 10. století vzniklo malé chorvatské království, bylo, na rozdíl od svých pravoslavných balkánských sousedů, již od 8. století pod vlivem západního latinského křesťanství a v roce 1074 se stalo vazalem apoštolské stolice. Toto přímořské chorvatské království udržovalo přátelské vztahy s uherskými vládci, kteří si této poměrně neúrodné země cenili zejména kvůli přístupu k Jaderskému moři, a proto ho obvykle chránili před jeho nepřáteli. V roce 1090, po uprázdění chorvatského trůnu, se království propadlo do chaosu a jedna ze šlechtických frakcí se obrátila na Ladislava, aby mu nabídla chorvatskou korunu. Anexe Chorvatska v roce 1091 nenarazila na výraznější odpor, ale vpád nomádků Kumánů do východních Uher přiměl Ladislava k předčasnému návratu, čímž okupaci Dalmácie („latinská“ města na pobřeží a na ostrovech) přenechal svému nástupci. Prozatím jmenoval místodržitelem svého mladšího synovce knížete Álmoše. Tak došlo k propojení uherského a chorvatského království, které vydrželo až do počátku 20. století.

Podle některých kronikářů, můžeme-li jim ovšem věřit, byl Ladislavův nástupce Koloman v mnoha ohledech pravým opakem svého strýce. Na rozdíl od vlády „rytíře-světce“ byla jeho vláda poskrvněna „mnoha zlými činy“ a on sám byl „vychytralý ... poloslepý, hrbatý, kulhavý a koktavý“. Jejich věrohodnost je však silně zpochybňována skutečností, že své kroniky sepisovali za vládců, kteří byli potomky Kolomanova bratra Álmoše – bojovných a urostlých, na první pohled určitě mnohem více odpovídajících dobovému ideálu vládce, kteří zavile intrikovali proti svému králi. Až po šestém odhaleném spiknutí v roce 1113 postihl Álmoše a jeho syna Bélu Vazulův osud: oba byli oslepeni. Zatímco tělesný popis mohl do určité míry odpovídat skutečnosti, zmiňované „zlé činy“ představovaly především ty, které měly zkržít ambice králových příbuzných, zatímco „vychytralost“ rozuměli jiní, snad méně zaujatí pozorovatelé, neobyčejné vzdělání a inteligenci, na což by také poukazovala Kolomanova přezdívka „Knihomol“. A třebaže mu jeho tělesná schránka neumožnila, aby byl stejně udatným válečníkem jako Ladislav, a jeho analytické uvažování někdy pokulhávalo za politickým instinktem svého předchůdce, staly se středověké Uhry za Kolomanovy vlády suverénním státním útvarem, který získal svou konečnou podobu.

Po Ladislavově náhlé smrti se Koloman, kterého papež dosud neuvolnil z biskupského úřadu, korunoval sám, aby vzápětí shledal, že se dostal do popředí zájmu evropské politiky. Koncem roku 1095 totiž papež Urban II. vyhlásil první křížovou výpravu a dříve než se stačilo shromáždit „řádné rytířské vojsko“, vedené Gottfriedem z Bouillonu, vyrazily na jaře 1096 ke Svatému hrobu obrovské davy fanatiků a dobrodruhů, směřující do Palestiny po poutní cestě napříč Uhrami, kterou v roce 1018 vybudoval Štěpán I. Mnohým z nich ve skutečnosti nešlo o nic jiného než o kořistění, lhostejno zda u nevěřících nebo někde blíže domovu. Dvě bandy loupeživých „křížáků“ stačil Koloman vyhnat ze země ještě předtím, než dorazilo Gottfriedovo vojsko. To bylo zdvojnásobeno

a uherská armáda je doprovodila na jižní hranici, zatímco Gottfriedův bratr, jenž se po úspěchu celého podniku v roce 1099 stal jeruzalémským králem, zůstal na Kolomanově dvoře jako záruka, že se křížáci cestou přes Uhry nedopustí žádných krutostí. Obratnost, s níž Koloman zvládl tuto první kritickou choulostivou situaci, ostře kontrastuje s jeho chováním o několik let později, kdy ukvapeně zasáhl do vleklého sporu ruských rurikovských knížat v Haliči. Na této epizodě z roku 1099 je zajímavé, že kumánští spojenci Kolomanova nepřítele porazili uherskou armádu pomocí stejné nomádké taktiky, jakou Maďaři s úspěchem používali před dvěma staletími při dobývání Panonie.

Koloman se z porážky poučil a jeho příští a bezesporu nejvýznamnější zahraničněpolitická iniciativa byla připravena a provedena mnohem lépe. Týkala se Dalmácie, ekonomické a kulturní výspy východního Jadranu, jejíž dávná tradice městské civilizace (Zara/Zadar, Spalato/Split, Ragusa/Dubrovnik), mořeplavectví a dálkového obchodu, polatinštěné kultury, gramotnosti a městské samosprávy nemohla být v příkřejším protikladu vůči svému slovanskému zázemí, s nímž však Přímoří, jak se Koloman osobně přesvědčil při návštěvě Chorvatska v roce 1102, kdy se zde nechal korunovat, žilo v čím dál těsnější etnické, hospodářské a sociální symbióze. Prosazení uherské svrchovanosti nad Dalmácií však záviselo na vývoji poměru sil, které již dlouho bojovaly o nadvládu nad touto provincií: byzantské říše, nominální vládkyně nad dalmatskými městy, a jejího někdejšího vazala, benátské republiky. Sňatek Ladislavovy pohádkově krásné dcery Pirosky s byzantským císařem Alexiem Komnenem v roce 1103 zajistil Uhrám shovívavý postoj Konstantinopole a byl varováním pro Benátky. Roku 1105 Koloman vtáhl do Dalmácie a po krátkém obléhání Zary se mu celá provincie vzdala a vcelku ochotně přijala uherskou svrchovanost, navzdory nesmírné kulturní propasti mezi ní a dobyvateli. Vtip však spočíval v tom, že dobyvatelé jednali s pozoruhodnou zdrženlivostí, respektovali místní zvyky, nepožadovali výpalné a nedosadili ani žádné místodržitele, pouze požadovali uznání svrchovanosti a mírnou daň. Benátky, jež se stále větším nepřátelstvím sledovaly rostoucí prosperitu dalmatských měst, by bezpochyby tak tolerantně nejednaly.

Vlády Ladislava I. a Kolomana tak zajistily základní změnu mezinárodního postavení a zahraničněpolitických vztahů Uherského království. Zatímco po většinu 11. století muselo bránit svou územní integritu před německou rozpínavostí a od počátku 15. století bylo zase ohrožováno osmanskými Turky, v třistaletém mezidobí zahájeném dobytím Chorvatska a Dalmácie sledovalo vůči svým sousedům expanzivní politiku a pouze ve výjimečných případech (nejzřetelněji při neblahém mongolském vpádu v roce 1241) bylo zahrnáno do defenzivy. To byla vskutku pozoruhodná změna, i když hlavním přínosem těchto výbojů bylo nevídané zmnožení panovníkových titulů.

Také v hospodářské politice a zákonodárství se Koloman držel Ladislavovy linie, i když další zmnožení královských příjmů bylo do značné míry způsobeno zkrácením důchodů církve, což by jeho předchůdce jistě nedopustil. Koloman uvalil vyšší daně na obchod oživený přílivem Židů, které křížáci vyhnali z Čech. Přísnost Ladislavových zákonů byla zmírněna, zatímco procedurální formality zpřísněny. To všechno svědčí o konsolidovaných poměrech, které

nejenom umožnily Kolomanovi reorganizovat vojsko, ale napomáhaly i rozmachu kultury: častější užívání (jakkoli nesoustavně koncipovaných a formulovaných) písemných záznamů v královské administrativě, počátky sepisování legend a kronik a rozkvět románského umění, jež dosáhlo evropské úrovně.

Avšak Kolomanův svár s vlastním bratrem vrhá stín na celou jeho vládu. Po nástupu na trůn povolal Álmoše z Chorvatska, aby mu předal mnohem výnosnější sedmihradské vévodství, kde mohl být z královského dvora také lépe sledován a kontrolován. Leč nadarmo: již v roce 1098 se Álmoš vzbouřil a později vzpouru ještě několikrát opakoval, když poprvé požádal o pomoc německého císaře, jindy zase kyjevské a polské příbuzné své ženy. Svými intrikami tak Álmoš neustále ohrožoval nejen Kolomana samotného, ale především nástupnictví jeho syna a dědice prince Štěpána, a představoval zároveň trvalý zdroj neklidu pro celou zemi. Trest, jenž mu Koloman, podle všeho muž přísných morálních zásad a nesmírně čestný, po

konzultaci se svými rádci vyměřil, byl spravedlivý a nezvykle mírný podle dobových měřítek, kdy obdobné situace obvykle končily pořádným krveprolitím. Álmošova větev se s trestem samozřejmě nesmířila, ale již v další generaci byli její příslušníci odškodněni. Tak jako se v historii arpádovské dynastie kdysi opakoval motiv Koppányho, nyní to byl motiv Vazulův. Obobně jako v případě Vazulových synů po roce 1046, pocházeli po roce 1131 všichni uherští vládcové až do vymření dynastie z linie Kolomanova oslepeného bratra.

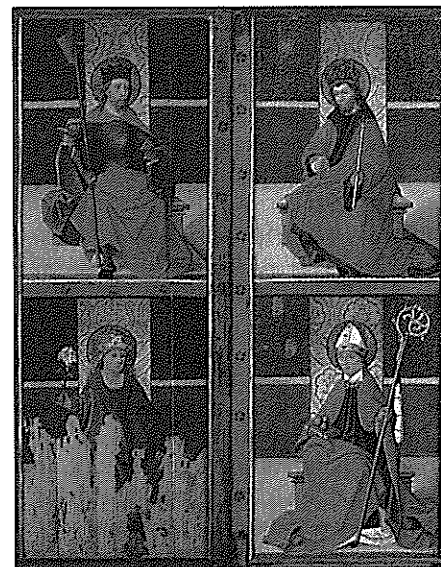
Feudální Uhry do poloviny 13. století

V průběhu 11. století se Uherské království stejně jako ostatní nové monarchie na sever od něho zařadilo do křesťanského společenství národů a začalo rozvíjet sociální a institucionální struktury vnějškově podobné strukturám těch zemí, jež se do západního křesťanství začlenily již o několik století dříve. Zároveň si podrželo rysy, které je poutaly k jeho nomádké minulosti a východním a jihovýchodním sousedům. Středověký Západ, zrozený ze zmatků vyvolaných

několika vlnami stěhování národů, se v tomto i v následujícím století přibližoval idealizované podobě společnosti rozdělené na *oratores*, *bellatores* a *laboratores* – na ty, kdo se modlí, bojují a pracují. Ve 13. století byl tento „klasický“ model vlivem nového vývoje již obměňován, zejména v politické a duchovní oblasti. Ještě než se zaměříme na specifika uherské středověké společnosti a na politiku a kulturu tohoto období, uvedeme stručný přehled těchto struktur.

V 11. století se vládnoucí feudální třída v západní Evropě hladce stratifikovala do mezinárodní lenní hierarchie: mezi prostým venkovským lidem mohlo ještě v té či oné podobě přežívat povědomí o příslušnosti k určitému etniku, avšak koncepce rytířství a vazalských vztahů byla již silně ovlivněna vědomím solidarity a rytířským étosem, které přesahovaly hranice států a jednotlivých zemí a provincií. Křesťanství se stalo dalším faktorem posilujícím nadnárodní sounáležitost, zejména když se reformované papežství 11. století zbavilo patronace císařů a činilo si nárok na reprezentaci morální a duchovní jednoty celého západního světa; církve se tehdy vyprofilovaly jako nezávislá autorita. Vznikající dualita světského a duchovního „meče“ a nejednoznačnost jejich vzájemného vztahu zůstaly základním rysem západní civilizace i poté, co ve 13. století program symbolizující vzájemnou závislost a společné poslání obou mečů, totiž křížácké výpravy, skončil ve Svaté zemi fiaskem, a zůstaly jím dokonce i poté, co původní konflikt mezi císaři a papeži o vládu nad křesťanským světem ustoupil soubojům konsolidovaných národních monarchií, například Francie a Anglie, které na počátku tohoto období ovládly západoevropské poměry. Na rozlehlých panstvích obou privilegovaných stavů obdělávali půdu znevolaňovaní rolníci s více či méně jedním zákonným postavením, povinnostmi a službami, kteří zásluhou zdokonalených postupů dosahovali výnosů postačujících k obživě stále rostoucích městských komunit, jež vznikaly v trhlinách feudální jurisdikce a získaly právo samosprávy.

„Agrární revoluce“ a obchodní styky, ovládané cechy městských řemeslníků a kupců, umožnily hospodářský rozkvět středověkého Západu, jenž měl období také v intelektuální sféře; vzestupný vývoj zase významně ovlivňoval veřejné záležitosti. Znovuobjevené římské právo nejenom poskytlo rámec pro jasné formulování spleť otázek vazalských vztahů, poddanství či městských svobod, ale usnadnilo také modernizaci primitivních raně středověkých monarchií zavedením abstraktních pojmů stát a poddaný a definováním jejich vzájemných práv

Čtveřice svatých patronů středověkých Uher na oltářní desce z konce 15. století – sv. Štěpán, sv. Ladislav, sv. Imre a sv. Mikuláš

a povinností. Soudní, administrativní a fiskální instituce (*curiae*, kanceláře a pokladnice či komory), jejichž prostřednictvím byly tyto vztahy regulovány, začaly koncem 12. století fungovat mnohem pravidelněji a profesionálněji a ve 13. století již vykrystalizovala myšlenka omezené a podmíněné povahy královské moci do podoby středověkého konstitucionalismu, zastoupení všech privilegovaných stavů nebo vrstev – vedle prelátů a aristokratů, hrabství a provincií také měst a korporací – v parlamentech, na sněmech, generálních stavech atd., kde vyjadřovaly svůj názor a spolurozhodovaly o důležitých politických otázkách.

Studium římského práva bylo však pouze jedním z aspektů celkového vzrůstu rozumu, umožněného zejména znovuobjevením Aristotela a dalších klasiků antiky, jenž byl hlavními osobnostmi „renesance 12. století“ kriticky uplikován na všechny vědní obory. Samotná teologie se inspirovala scholasticou, způsobem uvažování zavedeným ve školách, z nichž se vyvinuly první univerzity. Ty začaly být ovládnuty dvěma žebrovými mnišskými řádami, dominikány a františkány, které byly založeny v reakci na rostoucí posvětšťování oficiální církve a jako alternativa k pasivní askezi klášterních řádů (mezi nimiž byly také proreformně orientované řehole cisterciáků, premonstrátů a kartuziánů). Dominikáni tehdejší intelektuální obzor rozšířili o spekulativní racionalismus a františkáni o základy experimentální vědy (přičemž první rovněž ochotně prosluli svou úlohou při potírání heretických hnutí). A konečně od poloviny 12. století vytěsňovala masivní a tíživý románský sloh vznesená gotika, která byla mnohem homogennější a typicky západní.

Většina z těchto fenoménů se v určité podobě objevila i v tehdejších Uhrách. Avšak existoval základní rozdíl ve způsobu, jakým se konstituovaly v západní Evropě a jakým v Uhrách. Na Západě se jednalo o výsledky na sebe navazujících etap více či méně organického vývoje, jenž trval několik století. V Uhrách tyto struktury do značné míry vyplynuly z organizované odpovědi na historickou výzvu, na potřebu vzdorovat tlaku mnohem vyspělejšího okolí přijetím některých institucí, jež zakládaly jeho sílu; počínaje legislativními a politickými aktivitami, které zásluhou silných osobností Štěpána I., Ladislava I. a Kolomana donutily původně polonomádkskou společnost respektovat majetkové ztahy a křesťanské hodnoty. Není divu, že v porovnání se Západem tyto instituce často postrádaly pevné zakotvení a byly rudimentární a neúplné. Zatímco se kupříkladu v 9. století stal dominantním principem západní politiky lenní systém a ve 13. století systém stavovský, v Uhrách se od 11. do 13. století věhem urychleného, zhuštěného a do jisté míry i napodobeného vývoje vytvořila zvláštní směsice vztahů a institucí charakteristických pro oba tyto systémy. Konečně nesmíme zapomenout, že i když se „západní volba“ promítá do organizace římské církve a karolinských státních institucí, významnou roli vzhledem ke geografickému sousedství a čilým stykům sehrály i byzantskélivy stejně jako jobagionský typ družiny, jenž charakterizoval strukturu noci, která se ještě dlouho po založení státu a institucionalizaci církve podobala více protofeudální družině východních Slovanů než západnímu lennímu systému. Obdobně tomu bylo v rozvoji mnišství, kde významnou roli sehrály přinejmenším do konce 12. století také řecké (byzantské) řády. Teprve po

roce 1200, když Byzanc upadla do hluboké krize po pádu Konstantinopole, dobytého a vydrancovaného „svedenými“ křižáky v roce 1204, a Rusko bylo rozerváno mongolskou invazí, začaly ve vývoji uherské společnosti převládat západní systémové rysy, což bylo umožněno vzestupem nobility a přijetím koncepce *communitas regni*, osvobozením rolníků z nevolnického statutu a rozvojem svobodných měst.

V maďarské společnosti 11. a 12. století ještě neexistovalo zásadní rozlišení na šlechtice a nevolníka, nýbrž na svobodného člověka (*liber*) a „služebníka“ (*servus*), leč ani tito, ani bližší nevyhraněná přechodná skupina „polosvobodných“, neměli jasně definované dědičné zákonné postavení. Vládnoucí třídou byla bezesporu aristokracie „velkých“ (*maiores*): králova družina, k níž patřila jeho rada neboli „senát“, byla tvořena osobami nejrůznějšího původu. Potomci předáků, kteří se podrobili Štěpánovi, stejně jako potomci cizích dvořanů, kteří přišli do země s manželkami panovníků – Bavoři za Štěpána, Poláci za Ladislava, sicilští Normané za Kolomana – ti všichni náleželi k této nejprestižnější, leč dosud nikoli nezbytně dědičné vrstvě. Níže stála různorodá a početná skupina obyčejných svobodných osob, tj. bojovníků (*jobbágy*) z královského dvora a královských hradů nebo z družin církevních a světských feudálů a služebnictva (*minister*). Nicméně, zatímco byli *liber* v sociálním a hospodářském smyslu, tj. osvobození od poplatků a služeb, byli omezeni ve svobodě pohybu: slib věrnosti je svazoval se statkem jejich pána. Rolníci se stali nevolníky, ale jejich povinnosti se výrazně lišily podle lokality a typu statku (církevní, šlechtický a královský).

K rozvoji samosprávných městských obcí došlo v Uhrách především ve druhé polovině 13. století. Před rokem 1150 v zemi existovalo pouze několik francouzských a valonských komunit a teprve po tomto datu se začali objevovat také vlámská a německá („saští“) kolonisté neboli „hosté“ (*hospes*), kteří se stěhovali do Stoličného Bělehradu (Székesfehérvár), Ostřihomu či jiných měst, nebo zakládali „města“ vlastní, jež byla obdařena privilegii a jakožto *libera villae* (svobodné obce) představovala první zárodky měst západního typu. Se vši pravděpodobností k tomuto vývoji došlo zhruba souběžně s německou kolonizací spíšské oblasti na Slovensku a Sedmihradsku, do něhož začali od jihu zároveň pronikat Rumuni, jejichž přítomnost tam poprvé dokládají byzantské prameny již v 10. století. Alternativní teorie „dáko-rumunské kontinuity“, podle které Rumuni jakožto romanizovaní Dákové jsou původními obyvateli Sedmihradska, má navzdory značné příbuznosti rumunštiny a latiny dvě velké slabiny. Za prvé nejstarší místní jména nenesou žádnou stopu jejich přítomnosti (na rozdíl od Slovanů) a za druhé, ačkoli byli pravoslavnými křesťany, nebyl objeven jediný písemný ani archeologický doklad o existenci větší pravoslavné komunity v této oblasti, jenž by pocházel z období před rokem 1200. Rumuni, kteří byli převážně pastýři a výtečnými válečníky, se nechávali uherskými králi najímat do pohraničních oddílů, a tak se podíleli na rostoucí etnokulturní pestrosti království.

Uherská společnost, do jisté míry nepřehledná a etnicky promíšená, žila zřejmě v relativně příznivých podmínkách, můžeme-li ovšem věřit několika soudobým zprávám cizích autorů. Biskup Otto z Freisingu stejně jako Abu-Hamid, arabský cestovatel z Granady, navštívili zemi někdy kolem roku 1150,

Therský znak z poloviny 12. století

ve stejné době jako Idrísí, dvorní zeměpisec sicilského krále Rogera II., jenž ve svém slavném popisu světa podává o Uhrách informace získané pravděpodobně od italských kupců. Bez ohledu na to, zda tito autoři byli Uhrám a jejich obyvatelstvu nakloněni či nikoli, všichni je popisují jako zemi hojnosti a blahobytu: levné obilí, bohaté doly na zlato, rušné trhy, zámožné obyvatelstvo. I když je takové líčení nadsazené a zobecněné, nemusí být zcela nepravdivé. Bezesporu obrovskou výhodou bylo, že Uhry tenkrát ani později netrpěly příliš často hladomorem, jenž pravidelně kosil obyvatelstvo západní Evropy. To bylo dáno jednak poměrně řídkým osídlením země a jejími bohatými přírodními zdroji, jednak tím, že se Uhry mohly

polehnout na rozvinutý chov dobytka a rybolov, které tolik nezávisely na rozmarech počasí jako obdělávání půdy.

Zvláštnost sociální situace 11. a 12. století spočívala v podstatě ve skutečnosti, že zatímco tradiční rozdíl mezi svobodnými a nevoľníky byl dán jejich úvodem, nyní se rozhodujícím kritériem stalo postavení jedince ve vznikajícím lenním zřízení, aniž ovšem vztahy vytvořené v rámci této nové struktury byly dědičnými. Jak jsme již viděli, jednalo se o přechodné období jak z časového, tak prostorového hlediska, jemuž odpovídala nejednoznačná povaha politických institucí a vztahů, stejně jako kulturních trendů. Ve 12. století byla v Uhrách většina půdy stále v držení krále a jeho moc byla téměř absolutní. Podle (bohužel poněkud pochybného) svědectví Pařížského rukopisu z doby kolem roku 1185 se důchody uherského krále – z monopolu na různé kovy, na těžbu mince (řádnu a „zlehčenou“) a na sůl, z poplatků z trhů, z převozného a z daní ze stolic – rovnaly téměř důchodům jeho francouzského a anglického kolegy a možná je i převyšovaly. Patriarchální základna hospodářské moci těchto vládců se nepochybně výrazně lišila od obdobné základny uherského krále, což ztěžuje srovnání. Nicméně i když tyto informace posuzujeme izolovaně, poukazují na efektivní fungování systému královských stolic – základních jednotek správního, daňového a vojenského systému země. Samotné stolice (komitáty, župy) mohly v tomto období dodat až 30 000 bojovníků; odlišily uherského krále byly podle Abu-Hamída „nespočetné“. Zásadní rozhodnutí činil i nadále samotný král po konzultaci s královskou radou složenou z prelátů, dvorských úředníků a *županů-išpanů* jednotlivých stolic, což bylo velké a přesně nevymezené těleso, které se sotvakdy sešlo kompletní, protože královský dvůr neustále putoval od hradu k hradu.

Tehdy se také začalo pomalu přecházet k praxi písemného zachycování vládních, správních stejně jako běžných právních záležitostí. Před královským rychtářem uzavřené a jím dosvědčené ústní dohody a ujednání týkající se běžných soudních řízení nebo pouhých smluv a politická rozhodnutí stvrzená toliko autoritou tzv. dvorské paměti byly ještě na počátku 12. století častější než listiny s úřední pečeti. Občas vyhotovili několik oficiálních dokumentů kněží z dvorní kaple, než byla v druhé polovině 12. století založena dvorská kancelář, podle tradice králem Bélou III., jenž v listině z roku 1181 zdůraznil nezbytnost pořizování písemných záznamů. Následující tohoto příkladu, začaly již zhruba od roku 1200 soukromé osoby sepisovat a uchovávat svoje vlastní transakce, smlouvy či dohody na tzv. „ověřovacích místech“ (*hiteleshely*), notářských kancelářích obvykle zřizovaných při kapitulách, v opatstvích nebo proboštstvích.

Ani tato skrovná alfabetizace politické a právní kultury by nebyla možná bez určité obeznámenosti se západní vzdělaností, kterou prohlubovaly diplomatické a obchodní svazky stejně jako cesty maďarských studentů za vzděláním. Lukáš Bánffy, jenž se v roce 1161 stal ostříhomským arcibiskupem, navštěvoval již roku 1150 pařížské *studium generale*. Opat ze Saint-Geneviève ve v Paříži informoval v roce 1177 Bélu III. o smrti uherského studenta Bethlehemem, jenž studoval na tamější univerzitě spolu s třemi svými krajany Hadrianem, Michaellem a Jamesem. Dochovalo se rovněž jméno oxfordského studenta *Nicholas of Hungary* z počátku devadesátých let 12. století a známe mnoho dalších kleriků, kteří také studovali v Paříži nebo o něco později na univerzitách v Bologni či Padově, které měli uherští studenti až do počátku novověku v obzvláštní oblibě.

Tito klerikové stejně jako rytíři přijíždějící do Uher v družinách královen ze západních dynastií přispěli rovněž ke zdomácnění gotické dvorské a rytířské kultury. Na počátku 13. století byli provensálský trubadúr Peire Vidal a německý Tannhäuser vítanými hosty na dvoře krále Imreho. Ctnosti rytířů Svatého grálu, srdatost Niebelungů, směsice dvornosti a oddanosti opěvované trubadúry se staly vzorem pro mladé uherské šlechtice; několik uherských aristokratů při křtu dokonce dostalo jména slavných franckých hrdinů Rolanda a Olivera stejně jako Alexandra či Filipa Makedonského, kteří byli rovněž idoly tehdejšího rytířstva. K oblíbené četbě tehdejších rytířů patřila *Trójská válka*, která byla přeložena do maďarštiny, a jména Achilles, Priamos a Hektor přežila do dnešních dnů v místních jménech Ecellő, Perjámos a Iktár. Autorem latinského originálu tohoto příběhu nemohl být nikdo jiný než záhadný „*Magister P.*“, nazývaný také *Anonymus*, jenž asi studoval ve Francii, než se stal notářem krále Bély (pravděpodobně Bély III.) a proslavil se kronikou *Gesta Hungarorum* (okolo 1210): rytířskou románou o dobývání Karpatské kotliny, v níž je historie přijetí křesťanství zastíněna líčením hrdinských činů kmenových náčelníků, od nichž odvozovaly svůj původ tehdejší šlechtické rody. Z rytířských řádů se v Uhrách před polovinou 12. století objevili johanité a templáři, naproti tomu Řád německých rytířů řád pozval do Sedmihradska v roce 1211 Ondřej II., aby zde pomohl s jeho obranou a obrácením na víru pohanských Kumánů; po značných neshodách ho však král rychle vypudil a němečtí rytíři nakonec definitivně zakotvili v Prusku.

*ednou z uzácných románských stavebních
ramátek v Maďarsku je benediktinský
:ostel v západomaďarském Jáku*

Navzdory „rytířskému obrození“ měla literatura i celá kultura stále převážně církevní ráz. Kodexy obsahující legendy o světcích, rituály a klášterní letopisy z benediktinských opatství představují většinu tohoto dědictví. Vedle benediktinů, reprezentantů reformního hnutí v tradičním mnišství, přišli do Uher ve čtyřicátých letech 12. století také cisterciáci a premonstráti, po roce 1220 ještě dominikáni. Nápadně časný příchod žebravých řádů měl pravděpodobně příčinu ve skutečnosti, že Uhry představovaly vhodnou základnu pro proselytizační misie, jež patřily k důležitým úkolům dominikánů i františkánů. Církev měla monopol

na vzdělávání. Zemi chyběla univerzita a střední vzdělání – v podstatě omezené na „sedm svobodných umění“, ve skutečnosti však na latinskou gramatiku, prozódii, rétoriku a „aritmetiku“ (jednalo se vlastně o něco málo víc než pouhou znalost církevního kalendáře) – bylo možné získat pouze ve školách při významnějších kapitulách a klášterech. Pouze na nejprestižnější škole ve Veszprému bylo vedle svobodných umění vyučováno také právo. Konec 2. století byl rovněž obdobím kvasu ve stavebních slozích: ačkoli dosud převládala vyzrálá románská architektura ze sklonku 11. století lombardské provenience, jejímiž nejnádhernějšími stavbami v Uhrách byly katedrála v Pešti a bazilika ve Stoličném Bělehradě, založili francouzští stavitelé, kteří do země přišli kolem roku 1190, v Ostrihomu první gotickou stavební huť ve střední Evropě.

Vedle církevní a světské varianty křesťanské kultury přežívala v ústním podání ještě pohanská tradice. Lidové pověsti zachovaly obrovské množství motivů, jako strom sahající do nebe nebo souboj šamanů ve zvířecí podobě; legendy o kočování a „dobrodružstvích“ (tj. loupeživých nájezdech), jako jsou i zmíněná pověst o bájně lani nebo příběh o Lélově rohu, jímž náčelník poažený u Augsburgu ubil k smrti německého vojvodu, nebo o sekeře válečníka Botonda, kterou vysekal otvor v konstantinopolské bráně, se uchovaly v písňích ministrálů, než se dostaly do kronik. V těchto ministrálských zpěvech se prostřednictvím lidové hudby rovněž uchovala dávná pentatonická stupnice, kterou ve 20. století znovu objevili Bartók a Kodály.

Po tomto obecném přehledu sociálních a kulturních podmínek Uher ve 2. a na počátku 13. století se vrátíme k politické historii epochy, na jejímž konci se systém vybudovaný Štěpánem I. začal měnit. Střídala se v ní období silné centrální vlády s obdobími, kdy byla královská moc oslabena nástupnickými boji nebo aristokratickými frakcemi. V prvních desetiletích této epochy Uhry aké velice často čelily byzantskému a méně často německému vměšování do svých záležitostí, což nebylo ani tak způsobeno vnitřní slabostí jako sváry mezi odnošlivými Arpádovci, které lákaly dva mimořádně schopné císaře, Manuela I.

Komnena a Fridricha I. Barbarossu, aby se pokusili vtáhnout zemi do svých sfér vlivu.

Kolomanův syn, nepokojný Štěpán II. (1116–1131), vedl téměř každý rok své vlády nějakou válku. Benátčané ho připravili o Dalmácii, kterou později získal zpět, aby ji znovu ztratil, a nešťastné války proti sousedním Čechům, Rusku a Byzancí přiměly skupinu baronů k pokusu o jeho odstranění, který Štěpán přežil, ale protože nezanechal žádného dědice, nastoupil po něm oslepený syn prince Álmoše, Béla II. (1131–1141). Hlavními událostmi jeho vlády bylo kruté zúčtování s těmi, kteří podle něho nesli zodpovědnost za jeho a otcovo utrpení, a porážka pretendenta Borise, syna Kolomanovy ruské manželky, zapuzené kvůli cizoložství, kterého do Uher pozvali zbylí Bělovi odpůrci. Ačkoli se Boris pokoušel prosadit svůj nárok nejprve s německou a potom s byzantskou pomocí znovu za vlády Gejzy II. (1141–1162), nebyl úspěšný ani tentokrát. Čistky v třicátých letech 12. století zřejmě upevnily ústřední vládu natolik, že jak Otto z Freisingu, tak Abu-Hamid zpravují o moci uherského krále se značným respektem. Gejza byl určitě dost silný, aby si mohl počátkem padesátých let dovolit vést expanzivní zahraniční politiku a bojovat současně proti Byzancí i Rusku, přičemž nebyl zadobře ani se Svatou říší římskou a jejími vazaly.

Avšak zatímco tato dobrodružství nepřinesla žádné skutečné zisky, ohrožovala těžce nabytou vnitřní jednotu. Názory na správnou zahraničněpolitickou orientaci země se různily a králem opomíjení bratři hledali útočiště a pomoc při dobývání trůnu nejprve na dvoře Barbarossově a posléze i v Byzanci. Vláda Gejzova syna Štěpána III. (1162–1172) byla ve skutečnosti desetiletím nástupnických bojů mezi ním a jeho strýci, z nichž první byl také korunován jako Ladislav II. (1162–1163), druhý jako Štěpán IV. (1163–1165); po jejich smrti válčil král ještě s Manuelem, jenž oba strýce podporoval. Nakonec byzantský císař Štěpána III. uznal, ale králův daleko mladší bratr Béla, vévoda dalmatský a chorvatský, se musel odebrat do Konstantinopole, kde byl překřtěn na Alexiose a stal se císařovým rukojmím, oblíbenec a případným dědicem, jenž by jednou mohl spojit Byzanc a Uhry pod jednou korunou.

K tomu však nikdy nedošlo. Roku 1169 se Manuelovi narodil syn a císař okamžitě zavrhl plán na sňatek své dcery s Bélou-Alexiossem a na jeho nástupnictví v Konstantinopoli, přesto mu ale pomohl získat uherský trůn, když se v roce 1172 uprázdnil. Jakmile zdolal odpor církve, jejíž hlava, arcibiskup Lukáš, uherský protějšek Thomase Becketa, stál v obnoveném sporu mezi světskou a duchovní mocí při papežovi a obával se pravoslavného vlivu po nástupu prince vychovaného v Byzanci, vládl Béla III. (1172–1196) Uherskému království v době jeho největší slávy za arpádovské epochy. Měl ostatně ty nejlepší předpoklady: v Konstantinopoli bylo jeho přirozené nadání vytříbeno klasickým vzděláním a zasvěcením do tajností vládnutí. V roce 1180, když zemřel jeho bývalý patron císař Manuel, zkontroloval Béla veškerou domácí opozici, odhalil plány nespokojeného mladšího bratra Gejzy na získání trůnu a potlačil odpor církevních hodnostářů vůči svému pojetí investitury. V roce 1106 se sice formálně vzdal práva investovat preláty, ale ve skutečnosti byli královští kandidáti zpravidla poslušně voleni katedrálními kapitulami a ve svých úřadech po-

vrzování papeži; příležitostně uherští králové biskupy také sesazovali. Přesto i církve podržela značnou autonomii, takže se stala jedním z hlavních katalyzátorů vývoje k stavovskému systému.

Konsolidace za Bélovy vlády byla umožněna především zvýšením královských důchodů a vznikem královské kanceláře, o níž již byla řeč. Rovněž jsme se dříve zmínili o rozkvětu rytířské kultury v Uhrách tohoto období, jenž byl nepochybně do značné míry umožněn skutečností, že na dvoře rytířského císaře Manuela, kde byl Béla vychován, byl pěstován mravní kodex západní feudalita a že jeho druhou ženou byla francouzská princezna Markéta (Margareta), dcera krále Ludvíka VII. Na Byzanci Bélovi uherští „rytíři“ dobyli zpět Dalmácii a Sirmii a třebaže královy územní zisky v Haliči a v Srbsku byly jen krátkodobé, skutečnost, že se ujal role prostředníka v konfliktu mezi německým a byzantským císařem, jenž byl vyvolán tažením křižáků Fridricha Barbarossy přes byzantskou říši v roce 1190, a dynastické svazky uzavřené za jeho vlády s Byzancí, Francií, Německem a Aragonií svědčí o značném mezinárodním významu Uher v tomto období.

Bélovi nástupci pokračovali v expanzivní zahraniční politice, orientované na východ a na jih proti pravoslavnému Rusku a Srbsku, pohanské „Kumánii“ (step mezi dolním tokem Dunaje a Volhou) i proti Bosně, kde bujela bogumilská hereze; byli přitom povzbuzováni a někdy i podporováni papeži. Avšak kvůli domácím problémům nebyly jejich územní zisky nikdy trvalé. Král Imre (1196–1204) musel čelit třem revoltám svého bratra Ondřeje, které vyvolaly neklid v celé zemi. Po Imreho smrti se Ondřej stal poručníkem svého malého syna, krále Ladislava III. (1204–1205), a určitě příliš netruchlil, když mladičkový král záhy zemřel: mohl konečně nastoupit na trůn jako Ondřej II. (1205–1235). Za vnitřních zmatků během jeho vlády se ve vyšších vrstvách společnosti začaly rozkládat vztahy, pořádky, institucionální rámec a sociální kategorie zaniklé za Štěpána I.

Jak již bylo vzpomenuto, až do doby vlády Bély III. bylo hlavním rysem politického systému zcela dominantní postavení panovníka a zemská elita byla omezena na církevní a světské hodnostáře (preláty, dvorské úředníky, správce provincií jako vojvody v Sedmihradsku, *bány* v jižních provinciích a išpány ve tolicích). Jediní muži, kteří měli slovo při tvorbě politiky jakožto členové královské rady, byli po západním způsobu stále častěji nazýváni „barony“, ačkoli jejich úřad či titul nebyl ani dědičný, ani nezbytně doživotní. Avšak v době, kdy to zastávali, se na oplátku za své služby těšili zvláštním důchodům a výsadám. Náležela jim část příjmů z území, která spravovali, a měli právo vést do boje oddíly pod vlastní korouhví. Tyto tradice byly podryty „novými pořádky“ (*novae institutiones*), zavedenými do vztahu mezi panovníkem a barony právě za Ondřeje II. na naléhání jeho stoupenců, kteří chtěli svou moc vybudovat na trvalejších základech. Zatímco dříve byla založena na příjmech za vykonané služby a bylo jí tudíž možné odejmout, nyní panovník začal rozdělovat královské statky náležející k hradům mezi své stoupence „na věčné časy“, k radosti jejich samých i jejich potomstva.

Rozměry této transformace byly nevídané: v poměrně krátkém časovém úseku se vytvořila struktura feudálních panství, která se pak udržela po celý stře-

dověk až do počátku novověku. Za povšimnutí stojí, že tento nový systém měl jen málo společného s lenním zřízením, protože takto přidělená půda nebyla lénem vázaným na budoucí služby, ale dědičným statkem, nepodmíněnou odměnou za minulou věrnost. Rovněž zvláštní uherský typ pozdně středověké družiny, systém *familiaritas*, jenž vznikl po těchto změnách (konečnou podobu získal ve 14. století), měl se západním lenním zřízením jen málo společného. *Familiaris*, jenž se zavázal k civilní anebo vojenské službě u barona, který stál společensky mnohem výše než on, byl svobodným vlastníkem půdy a jeho statek nebyl dotčen jeho „služebným“ (*serviens*) statutem. Na druhé straně se v Uhrách ani nedodržel západní rituál udělování léna, který měl zdůraznit „rovnost nerovných“, pána a vazala, což ukazuje, že *familiaris* byl považován za podřízeného jak principiálně, tak fakticky.

Motivy Ondřeje II. nejsou dodnes zcela jasné, ačkoli okolnosti jeho nástupu na trůn ho nepochybně zavazovaly k tomu, aby si udržel věrnost určité skupiny vlivných aristokratů. Současně nebyla tato nová politika pouhým taktizováním, ale uvážlivě naplánovaným reformním programem: vzestup sebevědomé dědičné světské pozemkové nobility skutečně vytvořil mnohem „západnější“ obraz uherské společnosti, rovněž „moderní“ byla snaha zřídít systém královských financí založený v mnohem větší míře na příjmech ze vznikajících tržních vztahů než na důchodech ze statků. Zcelování soukromých pozemků, rozkvět peněžní ekonomiky a urbanizace byly významnými vývojovými trendy celého tehdejšího Západu.

Nicméně král se do tohoto úkolu pustil s lehkomyšlností jemu vlastní. Následkem toho došlo k oslabení královské moci a Ondřej II. byl neustále sužován protesty nejrůznějších skupin společnosti. Dokonce i ti, jimž tento systém přinesl prospěch, nesli nelibě projevy přízně, jimiž byli zavalováni dvořané a příbuzní, přirhnuvší se do země s Ondřejovou německou manželkou Gertrudou, která byla v roce 1213 zavražděna – což je hlavní téma „národního dramatu“ *Bánk bán* (Bán [zde palatin] Bánk, 1818) Józsefa Katony a stejnojmenné opery Ference Erkelá (1861). Postavení Ondřeje II. podryvaly také časté války, které Uhrám nepřinášely téměř žádný zisk. Nejvíce se situace přiostrčila v letech 1217–1218, kdy byl král na křižácké výpravě a proti arcibiskupovi Janovi, jehož po dobu své nepřítomnosti jmenoval zemským správcem, se vzbouřila skupina magnátů.

Počínaje rokem 1220 musel Ondřej opakovaně slibovat, že skoncuje svou rozhazovačnou politiku a provede revizi dřívějších donací. Z mnoha opozičních hnutí se stalo nejvýznamnější hnutí tzv. královských *servientů*. Ač podle jména „služebníci“, jednalo se fakticky o nejsvobodnější příslušníky společnosti, protože tito relativně nezávislí jobagioni byli vysoce postavenými poddanými v rámci vazalského systému. Servienti byli drobní či velcí pozemkoví šlechtici, kteří měli málo nebo hodně poddaných, a sami sebe nazývali „služebníky krále“, protože pouze králi byli povinováni službou a věrností – a to nikoli jako svému pánu, ale jako vládci země. Řečeno jinak, představovali velice diferencovanou vrstvu nezávislých vlastníků půdy, kteří nebyli barony a cítili, že jejich statut je novým vývojem ohrožen. Mnozí z nich se začali nazývat „*de genere*“, a tudíž odvozovali původ svého rodu od nějakého pradávného

kmenového náčelníka nebo nabyvatele rodových statků, z čehož pro ně vyplývalo, že jsou stejně jako baroni oprávněni podílet se na správě země.

V roce 1222 celouherské hnutí servientů přinutilo Ondřeje II. vydat slavnou zlatou bulu, o které se někdy hovoří jako o protějšku anglické *Magna Charta* z roku 1215. Většina jejích 30 článků se týkala přehmatů krále a jeho baronů, neoprávněnosti takového počínání stejně jako zcizování velkých královských statků, ale články, které byly nejdůležitější z hlediska budoucnosti, vyhlášovaly jednotná práva a privilegia šlechty jako celku: osvobození od daní a od povinnosti ubytovat vojsko, vynětí z veškeré jurisdikce vyjma královské a palatinské, konec šikany servientů ze strany baronů, požadavek soudního zatykače k jejich zadržení atd. Dodatečná klauzule propůjčovala světským i církevním velmožům právo na odpor v případě, že výše uvedené články budou králem porušeny; tento článek se po zbytek středověku zřídka uplatňoval, o to častěji však během doby, kdy se Uhry staly součástí habsburské monarchie. Nicméně jakkoli bylo hnutí servientů pouhým spiknutím a jakkoli rudimentární byla zlatá bula, jednalo se o počátky procesu, v jehož průběhu se idea *communitas regni* stávala v Uhrách stále vlivnější, rozvíjel se stavovský parlamentarismus a skupinám stojícím mimo královskou radu byla umožněna účast na politickém rozhodování (poprvé na sněmu v roce 1277).

Bezprostřední ohlas servientského hnutí byl však zanedbatelný a ke skutečné revizi Ondřejovy politiky došlo teprve po nástupu jeho syna Bély IV. (1235–1270). Ten poněkud ukvapeně zamezil rušení hradského systému a královských komitátů a svým autoritativním stylem vlády si v předvečer mongolského vpádu zjednal na celý život mnoho zapřísáhlých nepřátel.

První zprávy o skutečných rozměrech hroživé mongolské invaze, která byla zahájena Čingischánem (1206–1227) z nitra Asie, se do Uher dostaly zásluhou dominikánského mnicha Juliana, jenž se v roce 1235 se třemi druhy vydal hledat příbuzné Maďarů, kteří zůstali východně od Volhy v *Magna Hungaria*. Tam skutečně našli maďarsky hovořící etnikum a roku 1237 se vydali na cestu znovu, aby je obrátili na křesťanskou víru. Leč tuto expedici zadrželi Mongolové a východní Maďary vyhladila vojska chána Batu, jenž v roce 1240 dobyl Kyjev a přinutil pak stepní Kumány, aby hledali útočiště v Uhrách. Příchod nomádských Kumánů zde vyvolal neklid a jenom zvýšil napětí v zemi zmítané vnitřními sváry; neschopnost vojenského velení, které si nedokázalo poradit s nomádskou taktikou Mongolů, používanou kdysi maďarskými nájezdníky v západní Evropě, ale zapomenutou jejich potomky z 13. století, pouze přispěla ke katastrofální porážce uherské armády v bitvě na řece Slané (či u Muhi) v severovýchodních Uhrách, ke které došlo 11. dubna 1241.

Béla IV. unikl jen o vlásek (zahynul zde jeho bratr Koloman) a uprchl až do

Dalmácie, zatímco rakouský vévoda Fridrich II. Bojovný, jehož Béla požádal o pomoc, obsadil tři západní komitáty a Mongolové zpustošili zbytek království.

Tažení Mongolů mělo pravděpodobně jenom připravit půdu pro pozdější podrobení Uher, neboť po dvanácti měsících mongolské hordy zemí opustily. I tak způsobily nesmírnou zkázu. Invazi padlo za oběť nejméně 15–20 procent veškeré populace, po ní nastal ještě hladomor. Nebyly-li Uhry zničeny úplně, jak lakonicky uvádí opat Hermann v letopisech německého kláštera v Niederalteichu, musely povstat doslova z popela a již nikdy nebyly tím, co dříve.

Druhé založení Uher a poslední Arpádovci

Mongolský vpád uštědřil Bélovi IV. hořkou lekci. Od roku 1220, kdy vládl společně se svým otcem jako „mladší král“ (tradice v arpádovských Uhrách), a v prvních letech samostatné vlády se jeho odpor vůči „marnotratnému a neužitečnému obdarování“, jež aristokracii dopomohlo k dominantnímu postavení při správě země, proměnil v pouhý konzervatismus, zakrývající touhu obnovit *status quo* království z doby vlády „krále Bély [III.] blahé paměti“. Leč institucionální základ tohoto stavu, královský komitát, byl v druhé třetině 13. století již mrtvý. Mnohem dynamičtější elita jobagionskýchbojovníků, která byla jak ze sociálního, tak i z vojenského hlediska jeho konstitutivním prvkem a nyní se začala vydávat za královské servienty, jejíž nároky nebyly uznány a neměla tedy volné pole působnosti, se prozatím účinnou vojenskou silou nestala, stejně jako jí už delší dobu nebyli zbývající hradští bojovníci. To dramaticky ukázala mongolská lecke. V boji s nájezdníky uspěla pouze obrněná jízda dvorských rytířů, onen typ vojska, jenž by měla postavit silná a oddaná pozemková aristokracie. To, že uherský vojenský potenciál byl paralyzován právě ve chvíli, kdy ho bylo nejvíce potřeba, zavinila protichůdná politika arpádovských králů posledních desetiletí před mongolským vpádem. Rovněž se ukázalo, že bouři ze stepi byly schopny odolat jedině opevněné kamenné hrady.

Naštěstí pro Uhry byl Béla IV. natolik politicky prozíravý, že se poučil ze svých chyb a po roce se 1242 zřekl svého dřívějšího konzervatismu a „revokace revokací“ donací z počátečního období své vlády. Pod dojmem prožité katastrofy se šlechta stala povolnější a uzavřela s králem kompromis, jakmile znamenala změnu jeho politiky. Jednalo se vskutku o nejednoznačný proces, neboť ve druhé či třetí generaci se mocní potomci Bélových „věrných baronů“, „pilířů království“, změnili v pozemkové magnáty, kteří nesli největší díl zodpovědnosti za feudální anarchii, do níž Uhry upadly na přelomu 13. a 14. století. Avšak od šedesátých let 13. století se Csákové, Abové, Kysekové a další, později nechvalně známí svou vzpurností, když těžili z obnovené štedré královské donační politiky, nezaměřili pouze na hromadění majetku pro sebe a své potomstvo, nýbrž se rovněž stali partnery krále při obnově obranného systému země a budování nových základů politické moci. Za prvé následovali králova příkladu a nahrazovali zastaralá hradíště z doby Štěpána I. kamennými hrady. Na sklonku Bélovy vlády již byla vybudována síť téměř stovky těchto moderních pevností jak ve zbylých královských komitátech, tak na panstvích

Vpád Mongolů strašlivě poničil a vylidnil celé Uhry vyobrazení z kroniky Janose Thurócze

Král Béla IV

světských, ale také, byť v menší míře, církevních feudálů. Koncem století jich bylo už několik set. Uherská krajina postupně nabývala typicky vrcholně středověkou podobu – šlechtický hrad na vrcholu kopce, vesnice na jeho úpatí a opodál další panská sídla a další vesnice. Za druhé královské donace nejenom umožnily, aby si nákladnou rytířskou výstroj pořídila mnohem širší vrstva bojovníků, ale obdarování byli rovněž připraveni poskytnout své zbraně králi – ti opravdu mocní i zbraně rostoucího počtu svých *familiars*.

O několika rozdílech mezi systémem, jenž se prosadil ve středověkých Uhrách, a západním lenním zřízením, jsme se již zmínili. Zde znovu zdůraz-

níme, že darovací listiny, jimiž se převáděla půda na nové feudální vlastníky, jenom stimulovaly nezczizitelnost půdy a „věrnost“ obdarovaných, ale žádné přesně vymezené povinnosti. Tyto úmluvy byly spíš založeny – jako často v uherské historii – na nekodifikovaném konsensu než na řádně institucionalizovaných formách. Vojenská služba závisela na „blahovůli“ (jinými slovy na rozmaru) těch, jichž se týkala, ale po většinu let Bělový vlády ji baroni zpravidla „ráčili“ vykonávat, a tak byly položeny základy nového vojenského systému. Aby pravidelné rytířské vojsko doplnil akceschopnou lehkou jízdou nomádského typu, pozval Béla IV. do Uher znovu Kumány a usadil je ve Velké nížině. A aby si pojistil toto nejisté přátelství, oženil svého nejstaršího syna Štěpána s kumánskou princeznou Alžbětou. Součástí jeho obranné strategie též bylo, že dohodl sňatky svých ostatních dětí s potomky sousedních knížat, aby si zajistil jejich pomoc v případě nouze.

Když se situace po mongolské invazi uklidnila, ukázalo se, že ve vylidněné zemi nejsou Kumáni jedinými přistěhovalci. Uhry se staly cílovou zemí pro obrovskou spoustu německých *hospes* neboli „hostů“, které král velice ochotně podporoval, usazoval na královských doménách na severu země a obdařoval četnými výsadami, ale také ještě větší množství Slovanů a Valachů (Rumunů) ze severu a jihovýchodu. Kromě toho byl Béla prvním panovníkem v uherských dějinách, jenž se ve své politice zaměřil na rozvoj měst a přiznával jim právo samosprávy. Podobně jako na Západě měl tento postup rozšířit privilegia „mateřského města“ na novou komunitu. Uherským vzorem bylo „fehervárské (tj. székesfehervárské) právo“, na evropské poměry velice obsáhlý soubor privilegií. Sídliště, která jím byla obdařena, se stala autonomními obcemi, vyňatými z íšpánské či jiné jurisdikce; sama odváděla králi jednou ročně daně a poplatky a vedle civilního smírčího soudce si dokonce volila vlastní faráře. Přes 20 měst, která se za Bély IV. takto „emancipovala“, se stáva-

Středověké Uhry, jeho sousedé, državy a síť privilegovaných měst v 13. století

la spolu s privilegovanými vesnicemi „hostů“ čím dál významnějším zdrojem královských důchodů, kompenzujícím tak finanční deficit zaviněný rozpadem systému královských komitátů v důsledku pozemkových donací. Doplněovala tradičnější zdroje příjmů, jejichž zdaňování bylo reformováno způsobem, který předznamenal obrovské změny v ekonomické politice za Anjouovců v následujícím století.

Díky Bělově usílil Uherské království v překvapivě krátké době obnovilo svou sílu. Třebaže „mongolský teror“ sužoval zemi ještě po více než desetiletí téměř každý druhý rok, když v roce 1285, dlouho po smrti Bély IV., došlo k druhé mongolské invazi, byla již snadno odražena. Již v roce 1269 byla králova moc, jak informoval neapolský vyslanec z Uher, „neuvěřitelná“ a kvůli síle jeho vojsk si jeho sousedé netroufali zemi napadnout. Na jihu byla uherská svrchovanost postupně rozšiřována až za řeku Sávu. Avšak Bělova touha získat Rakousko byla zmařena českým králem Přemyslem Otakarem II., za jehož vlády

přemyslovská moc ve střední Evropě zazářila jako kometa. V Rakousku, které bylo od roku 1156 vévodstvím, stejně jako ve Štýrsku, vládli dlouho rod Babenberků, jejichž poslední příslušník Fredrich II., starý Bělův rival, zahynul roku 1246 v bitvě právě proti Uhrům. Čtyři roky válčil Béla s českým králem o babenberské državy, než si je oba v roce 1254 rozdělili. O několik let později byl princ Štěpán jmenován správcem jižního Štýrska, které Béla získal dohodou, ale v roce 1260 se místní šlechta vzbouřila a požádala o pomoc Přemysla Otakara II., jenž uherskou armádu porazil ve velké bitvě u Kressenbrunu na Moravském poli. Vídeňským mírem z roku 1261 se Béla zřekl svého nároku na obě země a dokonce provdal jednu ze svých vnuček za českého krále, jenž se stal na 15 let nejmocnějším vládcem celého středoevropského regionu.

Po této potupné porážce se začala rozpadat vnitřní jednotu vytvořená těsně po katastrofě z let 1241–1242. Šlo opět o typický příklad rodinného sváru: Štěpán, vystrnaděný ze Štýrska, nebyl zřejmě spokojen se Sedmihradskem, které dostal do správu jako náhradu. Následovala válka s otcem, po níž došlo k rozdělení země, takže od roku 1262 vládl na územích někdejšího vévodství jako „mladší král“. To bylo sousto pro baronskou kliku: dvojládí znamenalo dvojí úřady, výhodné obchody s oběma vládci a přebíhání od jednoho k druhému. Navíc Štěpán začal sledovat vlastní zahraniční politiku, válčil na Balkáně a roku 1269 uzavřel spojenectví s Karlem z Anjou, jenž krátce předtím dosedl na trůn království Obojí Sicílie, a oženil svého syna s jeho vnučkou a dceru provdal za dědice neapolského trůnu. Kromě toho a do značné míry v důsledku těchto událostí se baroni stávali čím dál vzpurnějšími a rovněž nová šlechta tímto událostí se baroni stávali čím dál vzpurnějšími a rovněž nová šlechta tímto událostí se pokoušela prosazovat své zájmy. Usilovala o potvrzení výsad příslíbených zlatou bulou a pojištění majetkových práv, která jim byla přiznána na ostříhomském sněmu v roce 1267. S požadavkem na každoroční setkání zástupců „šlechtických kolegií“ z každé stolice, kteří by rokovali o záležitostech království, je charta z roku 1267 důležitým krokem na cestě k šlechtické samovládě, „šlechtickému komitátu“ (stolici, župě), stejně jako k stavovskému parlamentarismu.

Ve stejné době, v poslední třetině 13. století, bylo dosavadní rozdělení společnosti na svobodné obyvatelstvo a služebníky, s pestrou paletou přesně nelymezených kategorií mezi nimi, nahrazeno v procesu společenské polarizace jasným rozdělením na pozemkovou šlechtu a znevolažené rolníky. O etapách konstituování šlechtického stavu s jednotným právním postavením již byla řeč. Postavení rolnictva nebylo dosud upraveno žádnými jednotnými právními normami, avšak spousta individuálních smluv uzavíraných od šedesátých let 13. století mezi šlechtici a rolníckými komunitami na „ověřovacích místech“ k tomu směřovala. Nabytím svobod dříve vyhrazených pro *hospes* se z obyčejných venkovanů stávali „svobodní nevolníci“, jimž byla v rámci vesnice přiznána určitá míra autonomie; bylo jim umožněno se stěhovat a vůči svému pánovi byli povinováni více či méně stejnými poplatky a službami.

Krátká samostatná vláda Štěpána V. (1270–1272) již byla poznamenána boji různých baronských kotéří, které v následujících desetiletích rozervali zemi, a celkovou anarchií, k níž nemálo přispělo dřívější královo jednání. Stabilita vytvořená za Bély IV. byla pryč a nakonec se jedna z šlechtických frakcí nejpr-

ve spojila s Přemyslem Otakarem II. proti králi a potom zajala jeho nezletilého syna a dědice jako rukojmí. Štěpánova předčasná smrt a nástup desetiletého Ladislava IV. (1272–1290) zmařily veškeré naděje na obnovení pořádku. V době královy nezletilosti zuřila v zemi občanská válka mezi stranami vedenými Csáky a pány z Kyseku.

Z iniciativy biskupů byl v roce 1277 na Rákosovo pole u Pešti svolán sněm prelátů, některých baronů, šlechticů a Kumánů, aby bylo nalezeno východisko z krize. Tato shromáždění se opakovala ještě v roce 1298 a v letech následujících, ale v desetiletích silné anjouovské centrální vlády již svolávána nebyla, jejich význam upadl a stala se nepostradatelná teprve v 15. století. Nicméně tato iniciativa vzdělaných biskupů, kteří na studiích v Bologni získali moderní právníké vzdělání, byla předzvěstí parlamentarismu, oně myšlenky, že nejenom královská rada, ale všichni „příslušníci“ *communitas regni* mají právo se podílet na politickém rozhodování. Podle evropských měřítek se jednalo o poněkud opožděný vývoj, jenž se od západního lišil především tím, že na prvních uherských sněmech nebyla zastoupena privilegovaná města.

Tento sněm rovněž prohlásil krále za plnoletého a zavázal ho k tomu, aby veškerou svou mocí zasáhl proti narušitelům míru. Ladislav dělal, co mohl. Když na východě země porazil rod Geregyeů, spojil se s novým německým králem Rudolfem Habsburským proti Přemyslu Otakarovi II., jenž v západních Uhrách podporoval pány z Kyseku. Porážka a smrt českého krále v bitvě u Suchých Krut na Moravském poli v roce 1278 byla tečkou za imperiálními nároky Přemyslovců a začátkem obdobných nároků Habsburků, kteří se stali novými sousedy Uher.

Po těchto dílčích úspěších v boji proti odstředivým silám papež konečně vyslyšel prosby uherských prelátů a poslal do země svého legáta, jenž se však místo, aby napomohl konsolidaci poměrů, vměšoval do vnitřních záležitostí země. Za dočasného zmírnění napětí se legátova pozornost obrátila (pravděpodobně „byla obrácena“) proti nomádkům a pohanským Kumánům, jejichž potomkem po přeslici byl král a kteří náleželi k jeho oddaným stoupencům, ale v usedlé křesťanské společnosti představovali cizorodý prvek. Celá záležitost nesla neklamně známky „civilizačního střetu“ a král, jenž byl zatlačen do kouta a dvakrát se musel od svých Kumánů distancovat, se pokoření vyhnul tím, že se nakonec přimkl k této jediné síle, která mu ještě zůstala věrná. Začalo se mu opovrživě říkat „Ladislav Kumán“, v roce 1287 byl exkomunikován a dokonce se uvažovalo o křížové výpravě proti němu. Dříve než k ní mohlo dojít, byl roku 1290 zavražděn.

V oně době již v Uhrách neexistovala centrální vláda a na nejrůznějších místech se pochybovalo o tom, zda Ondřej Benátský, údajně vnuk Ondřeje II., je oprávněným dědicem trůnu. Přesto byl připraven převzít od Ladislava vládu ještě za jeho života. Když byl Ondřej III. (1290–1301), „poslední zlatá ratolest“ arpádovského rodu korunován, baroni od krále očekávali, že potvrdí jejich postavení, zatímco církve a šlechta požadovala nový typ právní normy: korunovační diplom (*hitlevél*), jenž by krále zavazoval respektovat zákony království a výsady šlechty, což se stalo běžnou praxí až od 15. století. Ondřej byl šlechtou rovněž vyzván, aby se zasadil o ukončení anarchie a nechal zbourat hrady,

3 ZLATÝ VĚK A ÚPADEK (1301–1526)

kteří byly postaveny bez povolení, dohlédl na navrácení statků zabraných během bojů v zemi a aby každoročně svolával shromáždění nebo sněmy k zajištění stabilní vlády.

Díky reformám, které upevnily struktury lenního zřízení, a zapojením stavů do politického rozhodování se Ondřejovi na sklonku jeho vlády podařilo do jisté míry stabilizovat poměry a donutit některé z baronů k dočasným ústupkům. Nedokázal však potlačit separatismus magnátů, kteří ve svých doménách vládli jako malí králové: Kysekové, kteří ho odmítli uznat za krále, v západních Uhrách, László Kán v Sedmihradsku, Amadeus Aba a Kopasz („Lysý“) Borsa na severovýchodě a – nemluvě o jejich méně významných družích – nejmocnější z nich, Matouš Čák, jenž měl na severozápadě ve své moci 14 slovenských stolic s více než 50 hrady a 500 vesnicemi. Navíc byl Ondřej v boji proti baronům znevýhodněn svým sporným nárokem na trůn. Dobrodruha, jenž se vydával za bratra Ladislava IV., z Uher ještě snadno vyhnal, ale v roce 1300 si chorvatští baroni do země pozvali následníka neapolského trůnu, Karla Roberta z Anjou. Ten čekal v Dalmácii na svou příležitost, která nadešla, když 14. ledna 1301 Ondřej bez dědiců zemřel, bezmála v den 300. výročí korunovace svatého Štěpána. Teprve tento dvanáctiletý italský princ, původem z francouzského královského rodu, se měl stát oním vládcem, jenž poté, co během sedmiletého mezivládí porazil ostatní uchazeče o trůn, spoutá odstředivé síly a obnoví pevnou centralistickou vládu.

V důsledku vývoje, jímž Uhry a jejich severní sousedé prošli koncem 13. století, představovaly vrcholný středověk a renesance období, v nichž se zakotvenost Uher v západokřesťanské civilizaci potvrzovala příznačnými, nejednoznačnými a často protichůdnými způsoby a procesy. Uhry se výrazně lišily od pravoslavných zemí ležících na východ a jihovýchod od nich jak svou politickou a církevní organizací, tak v drtivé míře i kulturní orientací. Na rozdíl od malých a nestabilních balkánských království, která ve 14. století padla postupně za obět osmanské expanzi, a dokonce i na rozdíl od mnohem silnějšího, leč dosud poměrně často se rozpadajícího a znovu se obnovujícího ruského státu představovalo *regnum Hungariae*, jehož trvalost a integrita byla symbolizována představou svatoštěpánské koruny, stabilní politický celek s jasně vymezenými a více či méně pevnými hranicemi. To mu umožnilo přestát rány mongolské invaze, vyměnění arpádovské dynastie a běsnění magnátské zvěle, které ho doprovázelo. Rovněž koncepce (avšak nikoliv přesná podoba) organizace moci a jejího výkonu jakožto sítě legálně privilegovaných těles, *communitas regni*, byla zjevně „západní“. Totéž platilo o církevní hierarchii, která byla v Uhrách stejně jako všude na Západě vlivnými politiky a vlastníky – ačkoliv technicky vzato toliko správci – obrovského majetku, třebaže podřízenými nejvyšší autoritě papeže. Zcela jiné poměry panovaly v pravoslavné církvi, kde konstantinopolský patriarcha byl pouze prvním mezi jemu rovnými hlavami národních církví, její biskupové zůstali spjati s mništvím a pokud pobývali u dvora, zřídka se zabývali něčím, co nesouviselo s vírou. Zatímco v balkánských a ruských státech se listiny a diplomy sepisovaly pouze při výjimečných a slavnostních příležitostech, v Uhrách písemné dokumenty stále častěji užívaly soukromé osoby stejně jako čím dál složitější administrativní a soudní instituce. Vinou tatarského a tureckého drancování se z období před rokem 1526 dochovalo jenom asi 300 000 listin, což vzhledem k milionům listin dochovaných ve Francii či Anglii sice není příliš úchvatné množství, ale v porovnání s pouhými několika stovkami listin z balkánských zemí dospějeme spíše k odlišnosti v kvalitě než kvantitě.

Představa, že v pozdním středověku Uhry dohnaly zpoždění za Západem, by mohla být ještě posílena po uvážení skutečnosti, že zatímco ve 14. století západní Evropa procházela obdobím hluboké „krize“, těšily se Uhry, opět společně s Českým královstvím a Polskem, v podstatě hospodářské prosperitě a politické stabilitě. Po bedlivějším zkoumání se tato představa ukáže mylnou: jednoduše řečeno, Uhry byly touto krizí nedotčeny právě proto, že je nezasáh-